

SHAKESPEARE'S "HAMLET" IN UKRAINIAN TRANSLATIONS

by B.Hrybinsky

Thesis presented to the Department
of Slavic Studies in the Faculty of
Arts of the University of Ottawa as
partial fulfillment of the require-
ments for the degree of Master of Arts

Ottawa, Canada, 1968.

*Degree granted
May 21, 1968
M. Buchanan
Secretary*

UMI Number: EC55690

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI Microform EC55690
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

ACKNOWLEDGMENT

This thesis was prepared under the supervision of Professor Constantine Bida, Ph.D., Head of the Department of Slavic Studies in the faculty of Arts of the University of Ottawa. My gratitude is hereby expressed for his helpful advice and recommendations.

Примітка:

Транслітерація українських та російських джерел у цій праці /зокрема в розділі Бібліографія/ проведена за системою АЛА /Американська Бібліотечна Асоціація/. В розділі 3-му, де цитуються українські та російські джерела кінця 19 ст., коли в ужитку були неіснуючі тепер в правописі, а тому не можливі для відтворення на друкарській машинці літери *ѣ* та *ѣ́* - цитати злегка "змодернізовано", тобто знак *ѣ* випущено зовсім, а знак *ѣ́* передано у формі сучасного "і".

БГ.

TABLE OF CONTENTS

Chapter		Page
	Introduction	1
1	Problems of literary translation. Translation of prose and poetry. Problems of literary translation in Ukraine	8
2	First acquaintance with Shakespeare's works in Ukraine. First Shakespearean stage productions. Special attention to "Hamlet". First Ukrainian translation of the play by P. Svii.	21
3	Middle (the end of 19th cent.) period in the Ukrainian Shakesperiana. "Hamlet" in translations by JU. Fed'kovych, M. Staryts'kyi and P. Kulish. Historical and literary value of their translations. Critical reviews. The special place of P. Kulish in the Ukrainian Shakesperiana	26
4	New translations of "Hamlet" by JU. Klen, V. Ver, M. Rudnytskyi, I. Kostetskyi, H. Kochur. Not published or lost translations (by H. Khotkevych, S. Husak, L. Hrebinka). Critical evaluation of above translations. Re-creation of Shakespeare's lexical tropes and figures in Ukrainian - individual successes and failures.....	51
5	Conclusions (in Ukrainian)	70
	Bibliography	75
	Appendix	89
	Abstracts (Synopsis and conclusions in English)	102

ЗМІСТ

Розділ	Сторінка
Вступ.....	1
1 До проблем літературного перекладу. Переклади прози й поезії. Проблеми літературних перекладів в Україні.	8
2 Перші спроби ознайомлення з Шекспіром в Україні. Перші шекспірівські вистави. Особлива увага до "Гамлета". Перші переклади. Павло Свій /Павлин Свенціцький/	21
3 Середня /кінець 19 ст./ доба в українській шекспіріані. "Гамлет" у перекладах О. Федьковича, М. Старицького, П. Куліша. Історично-літературне значення цих перекладів. Голоси критики. Особливе місце П. Куліша в українській шекспіріані.	26
4 Нові переклади "Гамлета" /Ю. Клен, В. Вер, М. Рудницький, І. Костецький, Г. Кочур/. Неопубліковані або втрачені переклади /Г. Хоткевич, С. Гусак, Л. Гребінка/. Критична оцінка перекладів. Відтворення шекспірівських лексичних тропів і фігур українською мовою - індивідуальні осяги і невдачі	51
5 Висновки.....	70
Бібліографія	75
Додатки	89
Synopsis and conclusion	102

ВСТУП

З причин, що належать не тільки до історії української літератури, але української історії взагалі, Шекспір прийшов на Україну пізно. Перші спроби перекладати його твори на українську мову були зроблені щойно в другій половині 19-го століття, тобто більше ніж за 200 років після поетової смерти, хоч відомості про перші шекспірівські вистави в Україні відносяться до початку 19-го століття. За останніх сто років українські письменники, що завжди усвідомлювали величезну прогалину в цій ділянці, проробили велику працю, щоб дати українському читачеві повноцінні переклади з Шекспіра, в першу чергу його драматичних творів. Починаючи з другої половини 19-го століття, в Україні один по одному з'являються переклади Шекспірових творів, виконані П.Свенціцьким /Павло Свій/, П.Кулішем, М.Старицьким, Ю.Федьковичем, В.Вером, І.Стешенко, М.Тобілевич, Ю.Корецьким, А.Гозенпудом, Т.Осьмачкою, М.Рильським, Ю.Кленом, М.Баханом, М.Рудницьким, В.Мисиком, Г.Кочуром, В.Баркою та іншими. Величезну працю, як редактор українських перекладів з Шекспіра, особливо перекладів П.Куліша, проробив свого часу Іван Франко. З року 1865-го, коли у львівському журналі "Нива" був розпочатий друком перший український "Гамлет", до року 1864-го, коли в київському видавництві "Дніпро" вийшли вибрані твори Шекспіра в трьох томах - перекладено трохи більше ніж третину Шекспірових драм і комедій, не враховуючи по-

езії. Це - без сумніву - осяг, але це і не вельми багато. "Якщо навіть до такої "круглої" дати, як 400-річчя з дня народження Шекспіра, - пише з цього приводу один з українських шекспірологів, - в Україні не спромоглися перекласти й видати усього Шекспіра, то коли ж ми збираємось наздогнати хоча б братню маленьку Естонію, де вже завершується видання повної збірки творів Шекспіра у 7-ми томах?"¹

Узгляднюючи надзвичайні обставини, у яких доводилося працювати першим українським шекспірознавцям, специфічні обставини ставання нової української літератури взагалі, а перекладної зокрема - ми повинні сказати, що пророблену українськими ентузіястами Шекспіра працю, при всій її наявній недостатності, не слід применшувати. Вистачає згадати хоч би долю виконаного М.Старицьким в 1870-х роках перекладу "Гамлета", який не встиг ще вийти в світ, як його жорстоко і несправедливо взяла на кпини консервативна російська преса, який ніколи не побачив світла рампи, хоч у дечому, як зазначала Леся Українка, він стояв навіть вище тогочасних російських перекладів. Щойно 1882-го року цей переклад був виданий у Києві. Щойно посмертним виданням /в 1899-1902 роках/ вийшли в світ 10 драм Шекспіра у перекладі П.Куліша. А Федьковичів переклад "Гамлета", зроблений приблизно 1873-го року, був опублікований аж через 30 років /1902 р., у збірці творів Ю.Федьковича/.

¹ Р.Доценко, "Шекспір, рік видання 1964-й." Журнал "Вітчизна" ч. 2, лютий 1965, ст. 207.

Такі повільні темпи видання Шекспіра в Україні пояснюються не лише політичними обставинами того часу, які були, звичайно, вихідною перешкодою, але й недостатнім рівнем розвитку тогочасної нашої мови - тобто перешкодою вже похідною, що випливала з першої. Література наша на той час, поза малими винятками, була літературою селянської тематики - і в цьому засягу вже мала до деталей розроблену лексику, низку творів з селянського життя, що вражали образністю і красою народньої мови. Але за сферою селянського життя з його тісним зв'язком з природою, коли йшлося про справи просторова та історично дальші українській дійсності - як от дійсність, що її зображував у своїх творах Шекспір - коли йшлося про давно перервані, та й перед тим відмінні в Україні придворні звичаї й традиції - цій мові бракувало певних елементів. Про це пише в листі до М.Старицького, в грудні 1883 року, Панас Мирний: "Мені здається... та я й сам на собі звідав, що як не лицю Шекспіра, а він на нашій мові якось чудно брешить, ні живої речі, а тим більше живих людей. Думаю від того, що Шекспір малює ніколи не бувалий у нас побут: все то королі, то царедворці, тоді коли ми тепер тільки хлібороби. Звісно, і в нас не без своїх страждань, котрі Шекспір так ви-мальовував... а проте при чужих та нерідних нам обставинах все то здається чужим".²

Про це говорить в передмові до свого перекладу "Гам-

² Панас Мирний, Твори, т. 5. Видавництво АН УРСР, Київ, 1965, ст. 362.

лета" і сам Старицький:

"Мова Гамлета сповнена і бурхливої рвучкої пристрасті, й тонкої аналізи найменших порухів душі; якщо додати сюди повну поетичних образів і краси мову Офелії, витієвату мову батька її Полонія, тонкість зворотів придвірних улесників і врочистість королівського слова, - то тоді лише можна зрозуміти незвичайні труднощі завдання, що стояло переді мною... Кожна шекспірівська фраза такого порядку могла звучати в українському перекладі неприродньо і натягнуто і вимагала неймовірних зусиль, щоб, не відступаючи від первотвору, надати їй по можливості більшу окраску української мови".³

Одначе, як це завжди буває в подібних випадках, труднощі у перекладанні Шекспіра не зневіряли українських перекладачів. "Якщо мій переклад, - пише далі М.Старицький, - вийде і не зовсім вдалим, то хай вибачать мені дорогі мої земляки; хай пам'ятають про незвичайні труднощі передачі художніх, точно опрацьованих оригіналів на нашу хоч і багату, але вкрай мало розроблену літературну мову. Я буду щасливим, якщо знайду товаришів, що бажатимуть працювати у одному зі мною напрямку, і якщо навіть мої помилки послужать їм на користь, - так сказати, від'ємним прикладом, - я буду тим не менше щасливий".⁴

³ М.Старицький. Твори, т. 8-й. Київ, Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1965. Стор. 355-356.

⁴ Там же, стор. 357.

Мабуть велику роль в цьому випадку відіграло виняткове усвідомлення обов'язку супроти рідної літератури, що позначувало діяльність українських письменників того, а також і пізнішого часу. Леся Українка, що завжди гостро відчувала потребу розширити як тематичні, так і жанрові горизонти української літератури, у листі до брата Михайла підкреслює важливість перекладацької праці, рекомендуючи зокрема перекласти на українську мову "Гамлета", "Отелло", "Макбета", "Короля Ліра", "Річарда 3-го" й "Коріолана".⁵ Франко бере на себе кропітку працю відредагування Кулішевих перекладів з Шекспіра, і в результаті його праці Видавнича Спілка у Львові протягом 4-х років /1899-1902/ видала 10 згабних томів Шекспірових драм. Кожну з цих перекладених П.Кулішем п'єс Франко звірив з оригіналом, дав належні пояснення, до кожної, у формі вступу, написав статтю, у якій популярно виклав все необхідне для розуміння п'єси та оцінки її на основі найновіших тоді критичних та літературно-історичних досліджень.⁶ Так само відредагував Франко перекладені Ю.Федьковичем "Гамлета" й "Леді Макбет".

Після революції 1917-го року праця над українськими перекладами з Шекспіра відновляється в нових обставинах, з участю більшої кількості перекладачів, але не всі вони дають

⁵ Л.Українка. Твори, т. 5-й. Держвидав УРСР, Київ, 1956, ст. 24.

⁶ Див. В.Доманицький, "Шекспіровський фонд та Русько-Українська Видавнича Спілка", Київська Старина, т. 80, 1903, кн. 3, ст. 142.

високоякісні переклади. Через це окремі твори Шекспіра перекладаються поновно, зокрема головніші його драми, як от "Гамлет", "Отелло", "Макбет", "Буря", "Ромео і Джульєтта", "Король Лір" та ін. Відмінність перекладацьких принципів, на які спирались перекладачі в своїй роботі, істотно позначилась на результатах. Є переклади, в яких глибина проникнення в дух Шекспірового генія поєднується з високою поетичною культурою перекладачів, як от переклади М.Рильського /"Дванадцята ніч", "Король Лір"/, М.Бажана /"Буря"/, Ю.Клена /"Гамлет", "Буря"/, Г.Кочура /"Гамлет"/ та деяких інших; є переклади, до яких можна мати чимало суттєвих закидів. Охопити в цій праці широке та нерівно опрацьоване поле шекспірівських перекладів на українську мову не здається мені можливим, хоч як важливо було б вивести певні підсумки й узагальнення, простежити еволюцію, що її пройшли українські перекладачі Шекспіра в своїх працях за останнє століття. Тому обмежусь вузьким засягом: спробую простежити це на прикладі "Гамлета", цього "справедливо найгеніальнішого твору Шекспіра", як казав Франко, твору, який заслужено здобув особливу увагу українських перекладачів у минулому та сучасному. З 1865 року, коли з'явилась друком перша спроба перекладу "Гамлета" на українську мову, мало не щодесятиріччя з'являлось по новому перекладові. Новий переклад Григорія Кочура, вміщений у ювілейному тритомнику Шекспіра /видавництво "Дніпро" Київ, 1964 р./ - це дванадцятий український "Гамлет" /але вже не останній!/. Проаналізувати, порівняти й оцінити го-

ловніші українські версії "Гамлета" - це й буде завдання моєї праці. Щоб зробити це по можливості об'єктивніше та всесторонніше, необхідно бодай коротко зупинитись над проблемами поетичного перекладу взагалі та українського перекладу зокрема. З цього й почнемо.

РОЗДІЛ 1До проблем літературного перекладу. Переклади прози й поезії. Проблеми літературних перекладів на Україні.

"Ніщо впорядковане музами не може бути перекладене з однієї мови в другу без зруйнування всієї гармонії", - писав Данте більш ніж 400 років тому. "Перекладання з однієї мови в другу... це те саме, що розглядання флямандського килима зі споду", - запевняв Сервантес. "Перекладання віршів здається мені чимось абсурдним, неможливим", - розважав Віктор Гюго. "Поезія не може бути перекладена ні прозою, ані чужою мовою. Справжній поет є абсолютно неперекладний", - твердив Поль Валері.

Цих висловів⁷ /а їх можна було б зібрати більше/ цілком досить, щоб віддохотити від праці над перекладами навіть дуже здібного перекладача. Однак, на щастя для літератури, перекладачі ніколи не сприймали цих тверджень дослівно. Більш ніж дві тисячі років тому люди вже робили переклади,⁸ хоч їх було постійно - і часом дуже гостро - критиковано. В наші дні, як стверджує редакційна стаття літературного

⁷ Узятю з книжки "On translation", Harvard University Press, 1959, p.p. 74, 271.

⁸ Перший літературний переклад Гомерової "Одисеї" на латинську мову був зроблений Лівіусом Андроніком біля 250 р. до Різд. Хр.

¹⁰ The Times Literary Supplement, June 21, p. 461.

додатку до лондонського "Таймс-у"⁹, перекладання стало процвітаючою справою і професійне літературне зацікавлення в ній ніколи не було таке велике, як тепер. Не зважаючи на постійні запевнення критиків, що перекладання неможливе /Немяг, 1922 р., В.Фрост, 1955 р./, навіть неіснуюче /Л.Мей, 1927р./ фактом є, що перекладання не лише існує й розвивається, але - як це мусять признати навіть найсуворіші критики - сучасна цивілізація не могла б обійтись без перекладів.

Чим же, однак, пояснити цю так довго незмінну негативну настанову до перекладів?

В основному критика перекладів прози базується на акуратності, яка теоретично є досяжною. Однак й тут трапляються провали, зокрема коли йдеться про інтерпретацію великих письменників Греції й Риму, або коли відмінне розуміння деяких устійнених в певному часі або на певній суспільній базі понять створює мовні чи духові труднощі. Перекладачі Біблії зазначають, напр., що гебрейська мова має багато більше слів для однієї і тієї ж самої ідеї, ніж англійська, або що в ескімосів немає овець і тому в перекладах на ескімоську мову неможливо адекватно відтворити біблійний колорит¹⁰. У перекладанні з модерних мов, так само, звичайним недоліком є "перекладницькість", "ця дивовижна студійна мова, що пильнує слів, але втрачає їх живу силу".¹¹ Якщо ж

⁹ The Times Literary Supplement, June 21, p. 461.

¹⁰ "Боже ягнятко" перекладають для ескімосів як "Божий тюлень".

¹¹ John Ciardi, "Strictness and faithfulness", Nation 178:525

ідеться про поезію, то контрoверсія тут виникає у всіх напрямках. Не лише критики і теоретики літератури, але також і самі поети вважають, що поезія здебільша неперекладна. На думку Поля Валері, поезія вкорінена в ту мову, із якої з'явилась, і не може бути вилучена з неї. Поет, каже Валері, "може бути глибоко, інтимно і повністю зрозумілий і відчутий лише його народом: він цілковито невіддільний від голосу своєї нації... Прозаїк, новеліст, філософ може бути перекладений, і часто буває, без особливої шкоди. Але поетові належить привілей і неуникненна невигода того, що його праця не може бути переказана ні прозою, ані чужою мовою. Справжній поет неперекладний"...¹²

Чим пояснюється цей факт? В основному тим, що перекласти віршовий твір означає майже те саме, що написати інший. Переклад може бути дуже точний фактично, а проте він буде тільки у "приблизній формі" оригіналу. Він матиме своє власне життя, що буде голосом перекладача. Різниця між оригінальним твором і перекладом полягає передовсім у обмеженні праці над темою вже попередньо скомпонованою.

Перекладач може не зовсім добре зрозуміти свій модель у багатьох аспектах; він може не побачити або не вичути у ньому того, що має бути бачене і вичуте. Але якщо він бачить і виразно вичуває взятий ним до перекладу твір, він тримає в пам'яті свого роду ментальну перешкоду, немов би роз-

¹² Jackson Mathews, On translating poetry, in On translation, p. 74.

чин, у якому синтакс і тверда структура оригіналу розчиняється, однак його інерція і внутрішня структура залишається і діє. І тому перекладач мусить створити інший вірш, що промовлятиме чи співатиме вже його власним голосом.

"A poet may be translated by expressing merely the substance of his thoughts, but to make him known well, to give a just idea of his language, we must translate not only his thoughts, but all the accessories. If the poet has used a certain metaphor, we must not substitute another metaphor; if he makes use of a word that is low in his language, we must render it by a word that is low in our own. His work is a painting from which we must copy exactly the design, the attitudes, coloring, defects and beauties; otherwise you substitute your work for his".¹³

Однак, ці труднощі в перекладанні поетичних творів майже ніколи не утримували перекладачів від їх діяльності. Скоріше навпаки, ці труднощі стимулювали їхню працю. Як би там не було, а перекладачі існують, і той самий скептичний щодо їх спроможностей Поль Валері був захоплений деякими перекладними працями, як одними з кращих зразків поезії у його мові. У одному з своїх есеїв /1941 р./ про переклад з Св. Івана Хрестителя, зроблений кармелітом отцем Купріяном, він писав, що це "високе поетичне мистецтво в найчистішому вия-

¹³ Voltaire, Translator's preface to Julius Caesar, tragedy of Shakespeare, in Candide and other writings, Modern Library, 1956, p. 216.

ві... переклад надзвичайно точний... Він створив мистецьку річ, субстанція якої не його власна, і кожне слово якої приписане конкретним текстом. Мені тяжко утриматися від ствердження, що заслуга настільки успішного завершення цього зусилля величезна".¹⁴

У віршованих перекладах, як запевняє більшість критиків, треба відрізнати майже сучасні вірші, написані широко зрозумілою мовою, і вірші віддаленіші в сенсі мовному і культурному. В першому випадку переконливі аргументи за стислу імітацію оригінальних зразків подають Е.Родіті¹⁵ і Л.МекНейс¹⁶, однак пильні дослідники вважають, що деякі фундаментальні труднощі є майже неможливі до розв'язання і що переклад може бути кращим, якщо його не надто стисло приміяти до оригіналу.¹⁷ Майже всі критики, якщо не всі перекладачі, признають, що в тих випадках, де необхідне поетичне перефразування, лише поети можуть дати доброякісний переклад. В загальному критика погоджується, що віршований переклад повинен давати ефект максимально близький до того, що йо-

¹⁴ Jackson Mathews, On translating poetry, in On translation, p. 74.

¹⁵ E.Roditi, Poetic of translation, Poetry 60 : 32-38.

¹⁶ L.MacNeice, Radio Times, Nov. 1949.

¹⁷ T.H.Warren, Art of translation, Quar R 182 : 324-353. Essays of poets and poetry, New York, 1909.

го дає оригінальний твір.¹⁸

Так підходили і так підходять, як показує цитована вже стаття у літературному додатку до лондонського "Таймс"-у до проблеми перекладу на Заході.

Подивімось, як стоять ці справи в Україні.

Мабуть у силу специфічних обставин, у яких розвивалася українська література, теоретична проблематика не займала в ній значного місця, а тим самим і проблема перекладів з чужих літератур ніколи не була в нас під пильнішою увагою. Загально признавалось, що переклади потрібні й корисні. Вони з"являлись в Україні то безпосередньо /тобто зроблені відразу з чужої мови/, то посередньо /тобто переклад з перекладу/. Теоретичні праці про переклад з"явилися пізніше, коли в галузі перекладу почали працювати такі майстри, як М.Зеров, М.Рильський, Ю.Клен, П.Филипович, Д.Загул, М.Драй-Хмара,

¹⁸ Paul Cauer, Die Kunst des Ubersetzens, Berlin, 1896; Samuel Butler, Preface to translation of Homer's Illiad, London, 1898; T.H.Warren, Art of translation; E.Roditi, Poetic of translation; Louis MacNeice, Radio Times, Nov. 1949; J.Cocking, Mr. Day Lewis and the translation of Valery, 19-th century, 145 : 311-318, etc.

М.Бажан, В.Підмогильний, М.Терещенко, Г.Кочур, М.Лукаш та ін.¹⁹ у одній зі своїх статей на цю тему в 30-х роках М.Зеров, відмічаючи застій у галузі оригінальної поезії /"тихо і мало цікаво"/, з приємністю нотує зростання /і кількості, і якості/ перекладних робіт. Перечисляючи головніші надбання в цій галузі /видання вибраного Верхарна в перекладі М.Терещенка, дві книжки німецьких балад у перекладі Д.Загула, "Пан Тадеуш" Міцкевича в перекладі М.Рильського, Шекспірові трагедії в переробках М.Бороного, тощо/, він твердить, що все це можна з"ясувати "тільки високою оцінкою можливостей української перекладної поезії". "Нема потреби говорити, - пише він, - якою мірою ця перекладна література корисна та якою мірою може вона прислужитися до винайдення нових способів поетичного вислову".²⁰ З особливою приємністю відмічає Зеров появу перших теоретичних праць в ділянці українського перекладу. "Це значить, - пише він, - що наші

¹⁹ Із цих праць варт згадати такі: М.Зеров - "у справі віршованого перекладу" /"Життя і Революція", ч. 10, 1928 р., ст. 133-146/, Г.Майферт - "з уваг до теорії перекладу" /"Критика", ч. 3, 1928 р., ст. 84-93/, Ю.Савченко - "Почин" /"Плужанин", ч. 9-10, 1927 р., ст. 63-71/, В.Державин - "Проблеми віршованого перекладу" /"Плужанин", ч. 9-10, 1927 р., ст. 44-50/, О.Бургардт /передмови до перекладів Л.Українки з Гайне та М.Терещенка з Верхарна - "Критика", ч. 5, 1928 р., ст. 82-89/, а також низку рецензій в періодичній пресі, що так чи інакше порушували теоретичні питання.

²⁰ М.Зеров, "у справі віршованого перекладу", "Життя і Революція", ч. 10, Київ, 1928 р., ст. 134.

перекладні праці останніх років уже здібні зацікавити дослідника і дати достатню поживу теоретичній думці. Вибаглива ж суворість поставлених перед нашими перекладачами вимог не повинна нас лякати: вона також свідчить про нашу дозрілість. Далеко гірше було б, коли б перед українською літературою покладали вимоги полегшені та пільгові, як перед літературою "молодою", "недорослою".²¹

Обсяг цієї праці не дозволяє зупинитися докладніше на міркуваннях українських теоретиків літературного, зокрема поетичного, перекладу. Обмежимося кількома короткими цитатами. Оцінюючи щойно видані тоді /в 1928 р./ М.Терещенкові переклади з Берхарна, відомий теоретик літератури і сам блискучий перекладач О.Бургардт принагідно висловлює і ряд загальних зауважень щодо проблем художнього перекладу, які він називає "майже зовсім неопрацьованими в науковій літературі". Його думка в цій справі перегукується з думками К.Савченка²² й М.Зерова²³, з тією, може, різницею, що вони висловлені з характерною для Бургардта прецизністю і сконцентрованістю:

"навіть чи потрібно повторювати truїзм, що переклад віршований річ цілком відмінна від перекладу твору, писаного мовою невіршованою: розмір, рима, строфа, алітерація та закони евфонії - от ті вузькі рямці, куди треба перекладачеві

²¹ Там же, ст. 135.

²² Цитата зі статті про російські переклади з П.Тичини, "Життя і Революція", ч. 10, 1928, ст. 137.

²³ Там же, ст. 137-146.

втиснути зміст оригіналу. Розуміється, вимагати тут буквальної точності - абсурд; вимагати її може тільки людина, цілком незнайома з технікою віршованого перекладу.

Отож, не можна ставити на карб перекладачеві лише те, що він або щось випускає, або міняє, або додає від себе. Всі ці зміни неминучі в кожному віршованому перекладі. Бся справа в тім, чи не жертвує перекладач якимись важливими елементами, конче потрібними, чи не спричиняється це до знебарвлення віршу, до зведення на нівель поетичної емоції, а також чи до речі ті додатки, які вносить від себе перекладач, чи не суперечать вони змістові образу, чи не розчиняє він міцні пахощі оригіналу в реториці порожніх слів і чи заміна одного образу на інший теж не спричиняється до знебарвлення стилю, до послаблення яскравості".²⁴

В передмові до збірки перекладів Л.Українки з Г.Гайне, О.Бургардт трохи іншими словами, але в тому ж самому сенсі повторює своє перекладацьке кредо:

"Віршований переклад взагалі ніколи не може віддати оригіналу. Насамперед перекладачеві повстає завдання віддати метр і ритм оригіналу, зберегти ту саму кількість рядків, зберегти характер і послідовність рим, і, коли треба, то передати й звукову інструментовку. До того, в ці тісні, заздалегідь поставлені рямці, треба вкласти той самий зміст.

Отож перекладачеві доводиться жертвувати то тим, то

²⁴ "Критика" ч. 5, 1928 р., ст. 82-83. Підкреслення автора.

іншим. Та ще й не завжди чужа мова підлягає тим самим віршовим законам... Втискаючи словесний зміст у готову формулу, перекладачеві часто доводиться його порушувати: перекладач - 1/ випускає деякі елементи оригіналу, 2/ вносить нові елементи, яких в оригіналі немає, 3/ деякі елементи оригіналу змінює іншими, 4/ міняє синтаксичну структуру, порядок слів, а часами й речень".²⁵

В.Державин, у згаданій уже статті,²⁶ пише: "Треба, щоб у перекладі так чи інакше було відбито характерні стилістичні риси оригіналу... Точно відтворити структуру чужої мови неможливо, але можна утворити щось подібне, вдало комбінуючи звуковий та граматичний матеріал, що є в рідній мові". На думку М.Зерова, при такому ставленні справи другорядні завдання заступили б основну передачу того, що є стрижнем, основою твору. Він гадає, що навколо цього основного і мають бути зосереджені головні зусилля перекладача. Другорядні деталі "можуть лишитися в затінку, навіть зостатися без відтворення".²⁷

Однак Зеров перестерігає перед надто довільним трактуванням оригіналу. "Обстоюючи для перекладача певну

²⁵ О.Бургардт, "Лесь Українка й Гайне", передмова до збірки перекладів. Л.Українка, Твори, т. 4 /переклади/ за загальною редакцією Б.Якубського. Тищенко і Білоус, Видавнича Спілка, Нью Йорк, 1954, ст. 19-20.

²⁶ "Проблема віршованого перекладу", "Плужанин", 1927 р. 9-10, стор. 44-50.

²⁷ "В справі віршованого перекладу", ст. 138.

свободу руху, - пише він, - розуміючи його, як поета-творця, а не літературного лише техніка з наметаним оком та добре вправленою рукою, я зовсім не хочу понижати вимог, які до перекладача ставляться і пропагувати свідоме свого діла аматорство"... "Не досить розуміти самі слова, - пише він в іншому місці, - треба відчувати крізь них світогляд автора, орієнтуватися в його стилістичному прямуванні, знати обставини, в яких цей текст народився та його місце в житті й розвитку даного автора".²⁸ Цитуючи тонкого перекладача і критика чужих робіт Ін. Анненського, М.Зеров радить спочатку з"ясувати собі поетичний твір як цінність, а потім, "виходячи з того суцільного розуміння п"еси, визначити в ній ті деталі - слова, вирази, звукові сполучення чи то конструкції синтаксичні, - від яких особливо залежить краса, кольоритність або *pointe* п"еси. Для цих вузлів "повинно знайти сильні і більш-менш природні відповідності з обсягу мови наших почувань, тобто природньої нашої мови". Раз увагу на це головне в творі звернено, раз це - найголовніше - віддано, то другорядними деталями можна пожертвувати. Переклад і так відповідатиме тонові первотвору, все центральне в ньому буде збережене, і ніхто вже не закине йому довільности".²⁹

Закінчуючи свою статтю, М.Зеров висуває 5 основніших правил, або як він їх називає *disederata*, до яких "ціл-

²⁸ Там же, ст. 136.

²⁹ "В справі віршованого перекладу", ст. 138. Рядки в знаках наведення - цитати з Ін. Анненського. - Б. Г.

ком чи частково мусить приєднатися кожен, кого обходить розвиток нашої літературної мови". Ось вони:³⁰

1. Якнайкраще орієнтуватися в лексичних наших запасах, розрізняючи слова "високого та низького стилю" і не допускаючи їх до безладної, антихудожньої мішанини.

2. Найповніша увага перекладача до т. зв. тропів та фігур первотвору /метафор, метонімії, перифразів, антономасій/.

3. Максимальне дотримання метричних особливостей первотвору. Вибір віршового розміру не повинен бути довільним і випадковим, а рахуватися з нашим ритмічним чуттям, ввесь час змагаючись, проте, до поширення його рамок.

4. Перекладач не повинен нехтувати евфонією первотвору. Це стосується як до т. зв. звукозапису /алітерацій, асонанцій/, так і до римування, що грає надзвичайно важливу роль.

5. Красою /а значить і природністю, невимушеністю/ рідної мови не можна поступатися ні перед чим, - бо лише при цій умові віршований переклад стане за сходи до вищих ступнів нашого літературного та мовного розвитку.

Як можемо зробити висновок з повищх міркувань, теоретичні настанови західних та українських літераторів у галузі віршованого перекладу в основному збігаються. При деяких розбіжностях в формулюванні, вони, одначе, виявляють

³⁰ Подаю в скороченій формі. - Б. Г.

принципову тотожність. Одні й другі підкреслюють потребу повного зрозуміння тексту, над відтворенням якого в рідній мові перекладач працює. Одні й другі наголошують важливість максимальної точності перекладу у відтворенні різних компонентів художньої конструкції як змістових так і формальних /хоч і признають, що це не всюди можливе/. Одні й другі вважають конечним відчуття стилю, увагу до т. зв. тропів і семантичних фігур первотвору, його ритміки й евфонії. А все це мала б заокруглювати, як кінцева передумова успішності, максимальна гнучкість і невимушеність мови, якою зроблено переклад.

Вимоги складні й суворі.

Подивімось, як дотримали цих вимог українські перекладачі "Гамлета".

РОЗДІЛ 2

Перші спроби ознайомлення з Шекспіром в Україні.Перші шекспірівські вистави. Особлива увага до "Гамлета".Перші переклади. П.Свій /Павлин Свенціцький/.

Як зазначає І.Г.Ваніна,³¹ ім'я Шекспіра стало відомим в Україні на початку 19 ст. Перші твори Шекспіра потрапили на Україну переважно в російських та частинно польських перекладах. Ще в 1787 році Карамзін переклав трагедію "Юлій Цезар". 1808 р. з'явився "Король Лір" у перекладі М.Гнєдича. Згодом вийшли друком інші твори Шекспіра в перекладах М.Бронченка, М.Полєвого, М.Кетчера. Ці переклади, звичайно, проникали і в Україну. З ними знайомилися діячі української культури, студенти, українська інтелігенція. Полум'яна творчість Шекспіра не могла не справити на них глибокого враження.

Перші шекспірівські вистави в Україні почалися в 1800-х роках, тобто тоді, коли професійний український театр почав щойно народжуватись. В 1808-1810 р.р. в Харкові працювала трупа, що складалася з мандрівних акторів, яка виступала з надзвичайно строкатим матеріалом. Акторами в цій трупі були не українці, говорили з акцентом, грали погано. У бенефіс одного з акторів було поставлено "Гамлета" у перекладі самого бенефіціянта... "Шекспір був представлений гля-

³¹ І.Ваніна, "українська шекспіріана", Київ, вид. "Мистецтво", 1964. ст. 11.

дачеві у дуже перекрученому вигляді, до того ж, за визнанням публіки, актори грали так погано, що важко було навіть вловити основну лінію сюжету.³² Про вистави шекспірівських трагедій свідчать також афіші інших театральних труп: А.Зміївського, львов'янина з походження, що поставив у 1816 р. в Києві "Гамлета" /польською мовою/, Ленкавського /польсько-українська трупа, 20-ті роки 19 ст./ та особливо харківської російсько-української трупи Штейна /перша половина 19 ст./. В репертуарі трупи були "Гамлет", "Отелло", "Король Лір", "Річард 3-й", "Коріолан". Участь у виставах брали визначні українські актори, як Соленик, Драйсиг, Зелінський, Млотковська - але в загальному це були щойно перші спроби зацікавити глядача творами Шекспіра. Про цей період можна говорити не як про період повноцінного сценічного втілення шекспірівських п'єс, а лише як про спроби акторів правильно інтерпретувати окремі образи.

Добре виконаних українських перекладів на той час не було, та напевно російська цензура не допустила б їх до постанови, якби й були. Царське самодержавство, побоюючись зростання національної свідомості поневолених народів, придушувало щонайменший прояв української культури. 1876 р. вийшов т. зв. Емський указ, підписаний Олександром 2-им, яким заборонялися "різні сценічні вистави" і навіть "читання на малоросійському нарідчі". 1881 р. вийшов новий, нібито

³² Там же, ст. 13.

"пом"якшений" указ, який дозволяв вистави українською мовою, але тільки в російських трупах і тільки з дозволу місцевої влади. До того ж кожний твір, чи то оригінальний чи перекладний, був гостро цензурований. Бся історія українського театру - це історія боротьби з цензурою, з усілякими обмеженнями, за своє легальне існування, за повноцінний художній репертуар, за право бачити на сцені поставлені рідною мовою твори світової класики.

Однак, перші кроки було зроблено. Шекспір почав завойовувати уми й серця української інтелігенції того часу. Відомо, як захоплювався творами великого британця наш Шевченко. В грудні 1847 р. в листі до А.Лизогуба він просить: "Якщо найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера... то пришліть".³³ В січні 1858 р. в листі до Лазаревського він знову просить: "А ти, мій єдиний друже, купи мені Шекспіра... Та як успієш, то отдай і переплести".³⁴ українські письменники та театральні діячі виявляють дедалі більше зацікавлення творами Шекспіра. Усвідомлюючи величезну прогалину в цій сфері, вони роблять усе можливе, щоб цю прогалину заповнити.

Один по одному з'являються переклади Шекспіра українською мовою. Особливою увагою перекладачів користуються трагедії, зокрема "Гамлет". Як було вже згадано вище, перший переклад і перша вистава "Гамлета" були здійснені в Хар-

³³ Т.Шевченко. Твори. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ. Том 3, ст. 294.

³⁴ Там же.

кові в роках 1808-1810, однак цей переклад не зберігся. Вистава трупи А.Змішовського року 1816-го в Києві була польською мовою - отже цей переклад "с англійського на німецький, а з того на польський"³⁵ українській літературі не належить. До того ж, пише Баніна, - "важко сказати, чи багато лишилось у цьому перекладі від Шекспіра".³⁶ Першим українським перекладом "Гамлета" загально вважають переклад Павла Свого /Павлина Свенціцького/, що з'явився у львівському журналі "Нива" 1865 р. Про автора перекладу та самий переклад І.Франко висловлюється так:

"Се був поляк, родом з України, талановитий польський поет, не без заслуги й у нашому письменстві. В числах 3-5, 7-9 "Ниви" він надрукував перший акт свого перекладу "Гамлета, данського королевича". П.Свій заявляє в передмові, що бачить "недостаточність своєї праці", і додає, що його "переклад учинений був прозою, бо йому хотілось вірно віддати мисль первотвору, та за радю деяких він зложив його у вірш - не поетичний, зато найближче зближений до оригіналу". Вірш П.Свого в тім перекладі справді такий непоетичний, що проза була б ліпша: Нема в тім вірші ані ритму, ані поезії; П.Свій попросту лічить силиби, та й то не все. Ось примір із першої сцени першого акту:

³⁵ Афіша трупи А.Змішовського. Архів Державного Музею Театрального Мистецтва УРСР, інв. ч. 2810.

³⁶ І.Баніна. "Українська шекспіріана", ст. 13.

Встрахнувся, як преступник, на голос апеля
страшенно. Чував я, що півень, той
трубач, ранок ознамующий, своїм
чутним острашним голосом пробуджає
бога дня, і на цей знак кожний дух,
чи він на землі блукається, в воді,
вогні чи по вітру, - вертаєсь, звідки
вийшов; а що це правда, переконою
тому то, що ми тут самі бачили.

Судячи з деяких язикових слідів /апель, норвегчик,
збадання, на вижині своєї потуги/ і з оцієї польської ритмі-
ки, П.Свій переклав свого Гамлета з польського оригіналу.
Переклад, видно, не подобався, і на першій акті публікування
урвалося".³⁷

Таким чином, Франко дав негативну оцінку перекладу.
Але початок роботи в цій галузі було покладено. Так почала-
ся історія українського "Гамлетета", давніша доба її, що
тривала понад пів століття.

³⁷ І.Франко. Твори в 20-ти томах. Том 18. Держ. В-во Худ.
Літератури, Київ. 1955, ст. 319.

РОЗДІЛ 3

Середня /кінець 19 ст./ доба в українській шекспіріані. "Гамлет" у перекладах О.Федьковича, М.Старицького і П.Куліша. Історично-літературне значення цих перекладів. Голоси критики. Особливе місце П.Куліша в українській шекспіріані.

За першою спробою П.Свого йшов переклад "Гамлета", виконаний К.Федьковичем в 70-х роках минулого століття, коли він був на становищі редактора видань "Просвіти" у Львові. Після смерти Федьковича між його рукописами було знайдено три драматичні переклади: дві трагедії Шекспіра - "Макбет" і "Гамлет", та трагедію "Мазепа" німецького письменника Рудольфа Готшала. "Гамлет" і "Мазепа" переписані начисто, з невеликими поправками в тексті, не датовані. В рукописі перекладу, що мав 46 листів *in folia* була назва: "Гамлет, Білісма Шекспіра. Перевів К.Федькович"... Цей рукопис зберігається в Інституті Літератури ім. Шевченка, а його фотокопії - в Чернівецькому Літературному Музеї ім. Федьковича. Для всіх, хто стежив за діяльністю поета, переклад "Гамлета" був цілковитою несподіванкою; очевидно цей переклад був зроблений безпосередньо по "Макбеті", у роках 1873-1874.

Літературна вартість цього перекладу, не лише за стандартами наших днів, але й тоді, коли він вперше друкувався, уже вважалась невисокою. Англійської мови Федькович не знав, перекладав з німецької, інколи дотримуючись свого

зразка стисліше, інколи більш-менш вільно. "Зрештою, - пише Іван Франко, - Федькович бореться з формою; білий вірш у нього виходить важкий, неорганічний та немелодійний; разять часті германізми в конструкції, часті зайві слова ужиті для підлатання розміру, "особливо "це", "отце" /в самім першій акті "Гамлета" я нарахував 32 рядки з такими зайвими словами/ вони справляють неприємно особливо коли повторюються вірш за віршем, прим.:

Ніколи в світі був бих це не вірив,
Як був бих своїми очима це
Не видів. /Стор. 6/ - або
Це присягніть мині, і по такі
Це правді, по які бажаєте,
Аби вам Господь Бог у кождім ділі
Допомагав це. /Стор. 40/
Така отце блага та животворна
Пора. Тоді, як казують отце. /Стор. 10-11/

Так само разять односкладові сполучники або загалом односкладові слова на кінці вірша на арзісі, хоча на них не лежить ніякий натиск, прим.:

Виж претці перший наш боярин, а
До того ще й непіт, до того й син. /Стор. 16/
Увеселили серце моє; а
Щоб світ цілий це знав... або
А що знов Гамлета ся тичить, і
его тих женихливих іграшок /Стор. 23/.

Таких латаних віршів ми зовсім не зустрічаємо в Куліша. Певна річ, Федькович, можна сказати, проломлював тут перші леди, мало маючи перед собою в нашій мові взірців білого вірша; дуже шкода, що його перекладам судилося цілих 30 літ лежати в рукописі!

Коли з якого погляду Федьковичеві переклади не стра-

тили вартість й досі, так се хіба з язикового, головнo з лексикального. Федькович розвинув тут велике багатство своєї лексики, користуючись головнo гуцульським говором, якого скарбівню він, можна сказати, вичерпав до дна. Інтересно буде тут порівняти Кулішеві переклади Шекспірових трагедій з Федьковичевими; навіть не переводивши детальнoго, методичнoго порівняння, але вчитавшись докладно в оба переклади, можна сказати, що Кулішів переклад, хоч артистично більше виґлажений, все таки далеко бідніший на лексику і загально зрозуміліший, та подекуди більше шабльоновий, коли тим часом Федьковичів переклад менше докладний, хроповатий та невироблений, але більше кольоритний, виявляє більше власної праці перекладача".³⁸

Так писав Франко понад 60 років тому. Для сучасного читача Федьковичів переклад може мати тільки історично-документальну вартість. Більш ніж інші тогочасні переклади, Федьковичів переклад відбиває філософський патос трагедії. Новаторством буковинського поета було також введення ним в українські переклади білого вірша.

Взимку 1878 року³⁹ аматорський театральний гурток київської "Громади" поставив "Гамлета" в перекладі відомого драматурга, одного із засновників національного професійного

³⁸ І.Франко. Передмова до "Писань Осипа Крія Федьковича", т. 4 /тому 3-го друга часть/, ст. 9-10.

³⁹ В.Ревуцький в передмові до 4-го тому творів Ю.Клена /"До історії українського "Гамлета"/ хибно подає дату 1873 р.

театру М.Старицького. Як свідчить очевидець, було виставлено лише уривки: сцени Гамлета з матір'ю, божевілья Офелії, Полонія з Лаертом і Офелією та монолог Гамлета "Бути чи не бути"? Музику до спектаклю написав Микола Лисенко. Декорації відповідали духові доби: на стінах - темні килими, сцена обставлена старовинними меблями, свічки у високих свічниках. Ролі виконували: Гамлет - М.Старицький, Офелія - О.Лисенко, Полоній - М.Лисенко, Королева - О.Цветковська.

Більшість виконавців уперше виступали на сцені і їх гра була скоріше виразним читанням тексту, ніж створенням характерів. Однак, зацікавлення виставою було велике. Всім хотілось почути, як звучить Шекспір українською мовою. І вистава ствердила це позитивно.

Подолавши цензурні перешкоди, М.Старицький видав повний переклад "Гамлета" 1882 р. в Києві. Це був перший переклад Шекспіра українською мовою на Наддніпрянщині.

В передмові до свого перекладу М.Старицький писав /по російському/:

"Я задался целью не отступать в переводе ни на йоту от подлинника, вступая с душевным трепетом в борьбу с художественнейшим произведением высочайшего гения, сохраняя вполне даже внешнюю его форму, т. е. и прозу, и белое, и рифмованные стихи, и даже размеры. В тоне речи я стремился достигнуть возможной простоты, прибегая к лексическому материалу, патентованому уже этнографией и литературой, за ничтожным исключением общепринятых слов, напр., формы, парадокс, терраса, сцена, которые я оставил без перемен, или таких,

Вместо точного перевода которых я поставил однозначные, напр., вместо "сандалии" – постолы, вместо "хезл" – патерия и т. д. В витиеватых фразах Полония и Озрика я допустил напыщенную искусственность, которая подчеркнута и самим Шекспиром, а в стихах, произносимых актерами, согласно подлиннику, – некоторую схоластическую дубоватость. Приходилось мне по несколько раз снова переделывать все и проверять мои переводы, приходилось еще изучать Шекспира по трудам талантливейших переводчиков как иностранных, так и славянских" .⁴⁰

Українська інтелігенція відзначила появу перекладу М.Старицького як велику подію. Не зважаючи на його серйозні недоліки / про які мова буде нижче /, це був, однак, значний крок уперед у нашому літературному процесі. Треба пам'ятати, що в той час не лише російська цензура, але й певна частина української інтелігенції сама не була певна, чи варто перекладати чужоземних письменників українською мовою, як перекладати і для якого читача визначати ці переклади. Панас Мирний, у цитованому вже листі до М.Старицького,⁴¹ спершу начеб-то признає важливість перекладів з Шекспіра /"не з меншою жагою накинувся я і на переклад "Гамлета"... "це не малий скок уперед у нашому літературному поступу"... але в

⁴⁰ М.Старицький. Твори, том 8-й Київ, Видавництво Художньої Літератури "Дніпро", 1965, ст. 356.

⁴¹ П.Мирний. Твори, т. 5-й. Вид. АН УРСР, Київ, 1955, ст.362.

дальших реченнях фактично нівелює своє признание,⁴² а року 1898-го у листі до Я.В.Жарка⁴³ вже зовсім негативно визначає переклад М.Старицького: "Такий добрий коваль усяких термінів, як Старицький, зробив з "Гамлета" посмішище задля наших ворогів... цікаво, як Вам вдавсь "Гамлет". Зашліть, перечитаю, та свою думку скажу".⁴⁴

П.Мирному вторив не хто інший, як М.Костомаров, який ще в 1882 р. з приводу перекладів Старицького радив залишити всіх Байронів і Міцкевичів у спокої, тому що "народ" їх не потребує. Що вже казати про консервативну російську пресу, яка й раніше критикувала Старицького за переклади творів Гоґоля, "Казок" Андерсена і сербських дум. Було пущено брехливу версію, начеб-то знаменитий монолог Гамлета "Бути чи не бути" у перекладі Старицького звучить: "Бути чи не бути? Ось де заковика", а в іншому місці трагедії Полоній, по-батьківськи вмовляючи Офелію, погрожує їй: "Охвелія, не дровичь" і т. д. Газета "Києвлянин" часто згадувала цю "заковику", іноді вдаючись до зухвалих і неетичних випадів проти драматурга.

"Анекдот про "заковику", - пише акад. О.І.Білецький, - певний час був поширений. Зараз, здається, не треба й нага-

⁴² Див. цитату на стор. 3-й.

⁴³ П.Мирний, Твори, т. 5-й, ст. 379.

⁴⁴ До речі, "Гамлет" у перекладі Я.В.Жарка - така сама містерія, як "Гамлет" у перекладі С.Гусака. Він або взагалі ніколи не був зроблений, або зроблений і не опублікований. Ніяких конкретніших відомостей про ці переклади українські шекспірологи не мають. /Б.Г./.

дувати, що ніякої реальної основи він під собою не має: це справжнісінька видумка, пущена в хід "земляком", досить відомим автором недбало писаних історичних романів - Д.Л.Мордовцевим /він же Данило Мордовець/, знайомим Старицького... Ні в перекладі Старицького, ні в інших українських перекладах ніякої "заковики" нема. У перекладі Старицького, який вийшов у 1882 році /.../ монолог Гамлета починається словами: "Жити чи не жити? Ось в чім річ!"

Виникла ціла полеміка: одні обстоювали літературу для "народу", інші доводили, що українська інтелігенція, яка вже народилась, має потребу в перекладах класичних творів, буде їх читати. У 80-х роках особливо гаряче відстоював цю точку зору М.Старицький. І в міру того, як старе народництво до кінця минулого століття здавало свої позиції, ця точка зору перемагала".⁴⁵

Лишалось тільки збагатити той ще дуже сирий мовний матеріал, словник, збережений на протязі довгих століть, головним чином малограмотними або й зовсім неграмотними народними масами. Чи конкретність, матеріальність цього словника не стане важкою до поборення перешкодою для передачі абстрактних, іноді дуже витончених думок великих майстрів слова? Старицький випробував на собі труднощі такої праці. "Сучас-

⁴⁵ О.І.Білецький. "Перекладна література на Україні". У збірнику: "Письменник і епоха". Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1963, ст. 371.

ники, - пише акад. Білецький, - не раз дорікали йому, що він видумує нові слова, нібито псує правильність і чистоту української мови. Інші цю трудність просто обминали, пропонуючи читачеві не переклад у справжньому значенні слова, а перерібку "переспів", травестію. З часів "котляревщини" /.../ така манера передачі іноземних письменників міцно засіла в українському вжитку і, здається, тільки в 20-му ст. з нею рішуче розірвано".⁴⁶

Яка ж, одначе, об'єктивна вартість перекладу Старицького? Погляди критиків, як бачимо, розходяться. Не тільки російська преса, але й деякі українські літератори, сучасники Старицького, оцінили переклад негативно. Позитивний відгук Лесі Українки в листі до матері з Ялти навесні 1898 р. не можна вважати цілковито безстороннім, з уваги на тісні родинні взаємини, любов та глибоку пошану Лесі до Михайла Петровича. Одначе, наведемо цей відгук. Згадуючи про російський переклад "Гамлета", виконаний Полєвим, Леся Українка пише: "... переклад прекапосний: злизано багато чудових образів, сливе цілі сцени. Характер Полонія спотворений, - вийшов не царедворець, а неотесаний грубіян /сцена з дочкою/; пісні Офелії зовсім якісь солдатські "он был бравый молодец!" ... Мені ввесь час було жаль Михайла Петровича, що його чудовий /підкреслення Л.Українки - Б.Г./ переклад "Гамлета"

⁴⁶ Там же, ст. 372.

марнується, загнічений дикими умовами нашого театру і ще дикішим глузуванням чужих і своїх невігласів".⁴⁷

Детальніше розглянув та інакше оцінив цей переклад І.Франко. Згадавши передмову Старицького, в якій письменник обіцяв "не відступати ні на йоту від первотвору, з душевним тремтінням вдаючись в боротьбу з найхудожнішим твором найвищого генія", Франко стверджує, що "на жаль, переклад не дає того, чого можна б було надіятися по таких приготуваннях". Його переклад, пише Франко, "беручи загалом, дуже свободний. зовсім наперекір своїй виразній обіцянці він змінив розмір віршовий у цілій драмі і замість англійського драматичного blankverse /п"ятистопного ямба/, заведів розмір сербської юнацької пісні, що зовсім не надається до драми. Де є римовані вірші у Шекспіра /при кінці деяких монологів/, там їх у Старицького нема, і загалом про дословність перекладу навіть у прозових частих нема що й говорити. Се, зрештою, не є така велика біда, тим більше, що повна дословність тут не раз попросту неможлива, коли переклад має передати не тільки слова, а й думку первотвору. Важніше те, що переклад, при яким у передмові заявлено, що "ані на йоту не відбігає від первотвору", вийшов майже на цілу третину довший від первотвору... Та проте треба признати, що його переклад читається гладко і ви-

⁴⁷ Леся Українка. Лист до О.П.Косач /матері/ від 30.3.1898 р. В кн.: Леся Українка, Твори, т. 5-й, Київ, Держлітвидав УРСР, 1956, ст. 233.

являє працю неабиякого майстра української мови. Скільки пригадую собі, російська критика, мало тямуща, а то й кермована злою волею, кинулась була на д. Старицького за сей переклад, закидаючи йому богзна-яке кування слів. Перечитуючи тепер цей переклад, ми переконуємося, що ті закиди були в найбільшій часті неоправдані і що багато слів, котрі в 1882 році, а надто ще росіянам, могли видатися неологізмами, okazалися широнародними і здобули собі відтоді право горожанства в нашій літературі".⁴⁸

З оцінкою Франка перегукується коротка, але досить нещадна /без відзначення будь-яких позитивних якостей перекладу/ ремарка російського літературознавця /українського походження/ К.Чуковського, який, згадуючи про перевидання перекладу Старицького Книгоспілкою 1928 року, в своїй праці "Искусство перевода" пише:

" Известный украинский переводчик М. Старицкий перевел всего "Гамлета" вместо ямбов хореем, - этот вандализм не только сошел ему с рук, но даже встретил горячих защитников. ⁴⁹ Теперь такому самоуправству конец. Теперь искусство перевода находится под контролем науки"... ⁵⁰

⁴⁸ І Франко. Твори в 20-ти томах. Том 18. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1955 р., ст. 319-320.

⁴⁹ захисником перекладу виступив А.Ніковський. Див. кн. О. Фінкеля: "Теорія і практика перекладу", Харків, 1929 р., ст. 146.

⁵⁰ К.Чуковський "Искусство перевода". Академия Москва - Ленинград, 1936, ст. 142.

Про те, що "Гамлет" у перекладі Старицького "надто грубий" згадує Марко Кропивницький,⁵¹ а О.М.Борщагівський у статті "Шекспір і український театр"⁵² також згадує недоліки перекладу, говорячи, що він зроблений "без розрахунку на театр, на задоволення вимог сценічного мистецтва", а далі повторяє в основному те, що сказав про цей переклад І.Франко.⁵³

Не зайвим буде, зокрема для майбутніх дослідників цієї проблеми, віднотувати голоси двох сучасних М.Старицькому газет: київської "Зари" /рос. мовою/ та львівської "Зорі". Рецензент "Зари", що підписався ініціалом Н., оцінює переклад позитивно. Він вважає, що "произведения подобной литературы, обличающія в их авторах знания і дарование, составляют ценное приобретение"... "по прочтении книги, мы убедились, что переводчик добросовестно выполнил свою задачу, долго работал над нею. Переводя с оригинала, г. Старицкий обращался также к нескольким переводам трагедии на иностранные языки, снабдил текст подстрочными примечаниями, указал варианты некоторых чтений. Мучительные колебания героя в монологе переданы, по нашему мнению, вполне удовлетворительно"...

Далі рецензент наводить досить об'ємисті цитати

⁵¹ М. Возняк, "Стосунки М. Кропивницького з галицькими українцями". Річник театрального музею, ст. 148. Київ, 1930 р.

⁵² В. Шекспір, збірка статей, Київ, "Мистецтво", 1939 р., ст. 127-177.

⁵³ Див. вище, ст. 34.

а перекладу для підтвердження його високої якості, хоч і відзначає "некоторые недостатки относительно языка". Цими "недостатками", на його думку, є слова на зразок "здебільша", "сприяє", "снити", "патериця", "створіння" та деякі інші - слова, як на той час, незвичні, але згодом міцно засвоєні українською літературною мовою. "но недостатки, - закінчує свою рецензію Н., - касаются частных, отдельных и притом немногих мест. Вообще-же чтение перевода доставит истинное удовольствие каждому образованному малороссу". 54

Рецензія львівської "Зорі" була, власне, перекладом на тогочасну галицьку говірку рецензії "Одесского Вестника" /ч. 26, 1883 р./. Рецензентові байдуже до Гамлета й до Гекуби, йому йдеться тільки про те, що Старицький на хибному шляху, бо він кує нові слова, і то всупереч законам української мови. На доказ між іншим наведено кілька прикладів в "Гамлеті" - і навіть досить вдало.

"Пан Старицький, - пише рецензент, - являє ся дуже смілим новатором в образованію языка и в его творах повно новых слов, яких в інших літературних творах, писаних народним язком руским, не подіблешь. Он творить нови слова в цілком оригинальний спосіб: або винаходить якись нови корені, або до знаних коренів додає неодвітни наростки, або

54 "Заря" ч. 226, 13 октябрю 1882 р.

в конце дає словам цілком хибні значення"...

І висновок:

"Приглянувшись в сей спосіб поезіям Старицького, ми мусимо признати, що он на дуже блудной дорозі. Ему здаєся, що кождый писатель то вже авторитет, и що кождому можна гнути и нагинати язк як небудь: он забуває, що язк не єсть твором поодиноких людей и що в процесі творення слов ділають заровно и мисль и чувство. Правдивий писатель любить родной язк таким, яким он єсть, и не вводить инноваций без потреби, а найменше тогда, колы для певных понятій суть уже в народі слова готови. Инакше втворив бы ся якійсь чудный, дивовижный язк - на посміховисько и своих и чужих!" ⁵⁵

Певну рацію рецензент має, хоч і не всі неологізми Старицького були насправді неологізмами, та й деякі неологізмами прийнялися в українській мові.

Характерно відгукнувся на переклад Старицького анонімний рецензент московської "Газети Гатцука" :

"Перевод на малорусский язык такого произведения Шекспира, как "Гамлет", представляет большой интерес при определении степени литературного развития малорусского языка.

55

"Зоря", ч. 4, 15/27 лютого 1883 р., ст. 63-64; ч. 5, 1/13 березня, ст. 76-77.

Прочтя настоящий перевод г. Старицкого, удивляешься, какой высокой степени литературного развития достиг уже малороссийский язык, с какой легкостью, безыскусственностью и красотой он может передавать все оттенки высокоразвитой мысли. Сравнительно с этим языком, язык, напр., сербский литературный находится еще в довольно грубом состоянии, язык чешский, сильно развитый литературно, поражает деланностью слов и ужасными германизмами в строе речи; здесь же язык чисто народный, почти без переделок народных слов, талантливо поднят на степень просвещенного литературного языка. Дело это, конечно, не г. Старицкого, который воспользовался уже готовой речью. Эту речь мы чуяли еще в прелестных рассказах покойного Стороженки и др. и, наконец, видели в недавних переводах на малорусский язык разных произведений, а также в популярных изложениях научных предметов.

Что касается самого перевода "Гамлета", то он сделан г. Старицким весьма тщательно и обдуманно.

Для читателей, вероятно, будет небезинтересно познаться с тем, как переведен по малорусски известный монолог Гамлета "To be or not to be". Прилагаем его начало:

/Далі йде монолог - від "Жити чи не жити" до "Вмерти - спати... Спати? Може спати?" 56

56 "Газета Гатчука", 1882 р., ч. 47, ст. 814.

Цікаво, що всі обвинувачували Старицького в словотворчості, а цей рецензент зовсім відмовляє йому цієї ролі /може навмисне наголошуючи на природності та народності його мови/.

Всі ці критичні зауваги, при їх більшій чи меншій слушності, при їх прихильній чи не прихильній до перекладача настанові, не міняють, однак, принципового факту, що "Гамлет" у перекладі Старицького не тільки відіграв велику роль в справі засвоєння творчої спадщини англійського драматурга, але й сприяв популяризації Шекспіра в Україні.

"Дивною була доля цього перекладу, - пише київський шекспіролог С.Доценко. - Ще не встиг він вийти в світ, як його вже ославили горезвісною "заковикою"; ніколи не судилося йому побачити світла рампи, хоч де в чому, як зазначала Леся Українка, він стояв навіть вище тогочасних російських перекладів; і досі ще не дочекалась ця праця уваги дослідників... Нашому сучасному розумінню адекватності перекладу "Гамлет" Старицького, ясна річ, не відповідає, але все ж і тепер читається він з почуттям естетичної насолоди, бо віє від нього пахощами живого розмаїтого українського слова".⁵⁷

Найбільша кількість перекладів Шекспіра належить

⁵⁷ С.Доценко. Новий український "Гамлет". В журн. "Всесвіт" ч. 9, 1965, ст. 158.

перу цілковито зігнорованого радянськими літературознавцями, як "одного з ідеологів української буржуазно-націоналістичної інтелігенції другої половини 19 ст."⁵⁸ П.Куліша /1819-1897 р.р./ . З 1899 р., тобто вже по смерті письменника, починають рік-у-рік друкуватися його переклади, які зберігалися в рукописах: "Гамлет", "Коріолан", "Макбет", "Приборкання непокірної", "Клій Цезар", "Багато шуму з нічого" та ін. Кулішеві належать переклади 13 найкращих драм і комедій Шекспіра. Згодом вони не раз перевидавалися /навіть у 1927-28 р.р./ і використовувалися театрами для вистав.

Переклади Куліша зроблені з оригіналів і вони ближчі до Шекспіра, ніж переклади Кулішевих попередників.⁵⁹ "Вимоги докладності і вірності оригіналові, - пише Франко в передмові до перекладів Куліша, - він розумів далеко не так, як д. Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця. Держачися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своєму перекладові свій індивідуальний кольорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнавати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і перекладах цього автора, щось

⁵⁸ О.Борщаківський, цитована праця, ст. 135.

⁵⁹ Правда, і в П.Куліша є чимало пропусків у тексті в трудніших для перекладу місцях, і вони навіть не обговорені в примітках чи передмові.

мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може би перекладачеві Шекспіра треба бистріших та звинніших рухів, більше різnorodного ритму. Та вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкривав перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різnorodністю свого ритму, - вже те величезна його заслуга".⁶⁰

Одначе в іншій праці, а саме в статті "Shakespeare bei den Ruthenen", опублікованій в німецькій газеті "Die Zeit" 18-го квітня 1903 р., а в 1941 р. скорочено передрукованій українською мовою в київській "Літературній газеті", І.Франко трохи інакше оцінює переклади П.Куліша:

"Куліш був як в історіографії, так і в чужих мовах самоуком; він опановував багато мов для потреби, але жодною не володів досконало. І зовсім не доріс до такого визначного майстра мови, яким був Шекспір. до того ж, у Куліша був цілковитий брак гумору і свого роду штивна, розпливчаста мовна манера... Вийшло таке, що він перекладав Шекспіра, послуговуючись справді оригіналом, однак переважно з російських перекладів, і виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних Шекспірових дотепів, словесних каламбурів і натяків; тонкі звороти передавав загалом незугарно, до того ж, послуговувався при своїй праці зманерованою стародавньою мовою, від чого читання його перекладів ставало тяжким, часто

⁶⁰

І.Франко. Твори в 20-ти томах, т. 18, Київ, 1955, ст. 321.

навіть неприсмним".⁶¹

Переклади Куліша мали ще й інші хиби. Мова в них обтяжена архаїзмами, здебільша не вмотивованими мистецькими вимогами перекладу. Куліш уживав цих архаїзмів без якогось очевидного пляну чи системи. Зовсім не відтворено побут і звичай Англії тих часів, не збережено мовної характеристики героїв. Чужі слова, запозичені з інших мов, не завжди зас- тосовані вдало, особливо ті, що запозичені з слов'янських мов, вражають варваризми а іноді й вульгаризми.⁶² О.Партиць- кий у невідданій рецензії в львівській "Зорі" нещадно кри- тичує Кулішеві переклади, знаходячи у них "велику силу диво- глядних зворотів, рідко уживаних повітовщин, або слов кова- них, котри не тільки притемнюють мисль, але місцями вигляда- ють мов-би сатира на наш язък", та що Куліш "робить погани ахронизми там, де их навіть в оригіналі нема",⁶³ а Костома- ров у "Кіевской Старине" взагалі ставить під сумнів потребу цих перекладів, бо "настоящее положение южно-русского наре- чія таково, что на нем следует творить, а не переводить".⁶⁴

⁶¹ І.Франко. "Шекспір в українців". Київ, "Літературна газе- та", 18 квітня 1941 р.

⁶² Цей аспект перекладів Куліша надзвичайно докладно розгля- дає у своїй праці "Кулішеві переклади драм Шекспіра" Я.Гординський. Записки НТШ, том. CXLVIII Львів, 1928 р.

⁶³ "Зоря", ч. 21, 1882 р. ст. 327-330.

⁶⁴ "Кіевская Старина", лютий 1883 р., ст. 221-224.

Характерне те, що в своїх перекладах П.Куліш, цей, за висловом Франка, " великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів", уважав за можливе "зукраїнізувати" Шекспіра аж до меж недоречности. Бо якщо М.Старицький намагався, не ухиляючись від оригіналу, надати шекспірівській фразі "можливо найбільше українського кольориту", то П.Куліш "насихує свої переклади такою кількістю локальних образів і порівнянь, що іноді губишся, не знаючи, де відбувається дія - в британському степу, на Кіпрі, в Корноуелі, чи на степових хуторах України 17-18 ст."⁶⁵ Так, слово "captain" Куліш завжди перекладає як "гетьман". Макбет у перекладі так звертається до свого друга: "Козаче, гей!" Коли Куліш називає предмети матеріальної культури /одягу, побуту, страви/, він користується цілком локальними, до того ж старовинними українськими назвами-образами. Та попри всі ці серйозні недоліки і помилки, Куліш краще ніж його попередники відтворює шекспірівський текст, мова його багатша і різноманітніша.

Оцінюючи Кулішів переклад "Гамлета", І.Франко, який редагував майже всі переклади творів Шекспіра на українську мову, що виходили в той час у Львові, писав, що цей переклад "дає зрозуміти та відчувати красу первотвору", що Куліш "узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого панування над рідною мовою". "Признаючи вповні сю заслугу, - пише

⁶⁵ О.М.Борщаківський, цит. праця, ст. 136.

дали Франко, - я, проте, мушу сказати, що й Кулішів переклад ще далеко не ідеальний, не те, до чого вже тепер була би здібна наша мова. Певна річ, усякий, хто відтепер у нас захоче братися до праці над перекладанням Шекспіра, буде мати стежку, протерту Кулішем, масу зворотів, укованих ним, масу слів і фігур, уведених у наш літературний скарб. Та проте я сумніваюся, що новий перекладач буде міг держатися первотвору ще докладніше, перекладати вірш за віршем, не розбиваючи одного на два або хоч на півтора, як се не раз трапляється і Кулішеві. Правда, Шекспірове язикове багатство і незрівнянна прецизія* англійської мови роблять не раз неможливим навіть для німецького перекладача - не кажучи вже про французького або слов'янського - вбрати один його вірш у один свій. Наскільки ближче підійшов тут Куліш до оригіналу супроти Старицького, покажуть два-три приміри. І так, перший Гамлетів монолог /акт 1, сцена 2/ має в оригіналі 31, у Куліша 35, у Старицького 44 рядки; розмова Гамлета з духом має в англійським тексті 109, у Куліша 122, у Старицького 138 рядків; славний Гамлетів монолог "чи бути, чи не бути" має в англійським тексті 60, у Куліша 65, у Старицького 78 рядків. А при тім оскільки ж ближчий Куліш до віддання всіх тонкостей первотвору, котрі Старицький дуже часто заступає своїми, не-шекспірівськими фігурами! Є і у Куліша перекладено дещо невірно. Але таких місць мало, а супроти обставини, що сам текст

* /Точність/.

Шекспіра неусталений і виглядає різно в різних виданнях, вони такі маловажні, що взагалі сей переклад можна назвати вірнішим оригіналові, ніж, приміром, звісні мені польські, а декуди навіть ніж німецькі переклади"...⁶⁶

Таким чином, ми бачимо, що Куліш поводився з текстом Шекспіра доволі своєрідно. З одного боку він немов би тримався його аж занадто докладно і, перекладаючи дослівно, часто створював невдалі фразеологічні конструкції - а з другого поставився до тексту так свobodно, що подекуди ця вільність переходила припустимі межі. Так само, як його попередники, він скорочував або поширював англійський текст по власній уподобі. Не всюди зміг він дати раду з короткими, найчастіше односкладовими англійськими словами і не міг "додержати кроку" оригіналові. Тому, скорочуючи оригінал, він залишав однакове з Шекспіром число рядків, але скорочував фрази і редукував вислів. Майже ніде не вийшло це на користь перекладові; звичайно зменшувалась сила поетичного вислову.

За свідченням Я.Гординського, Куліш міг мати під рукою переклади Шекспіра в різних мовах: у російській, німецькій, польській, французькій та навіть італійській. Куліш напевно користувався з російського перекладу Кетчера, який "полишив свій виразний слід у доборі деяких слів та фраз Кулі-

⁶⁶ І.Франко, Твори в 20-ти томах. Том 18. Київ 1955, ст. 321-322.

шевого перекладу".⁶⁷ Одначе в основному Куліш перекладав з англійського оригіналу, навчившись англійської мови, мабуть, під час свого перебування в Тулі, бо вже тоді читав книжки цією мовою,⁶⁸ а весною 1851 р. навіть дещо перекладав з англійської літератури.⁶⁹

Куліш дотримав у своєму перекладі Шекспірового поділу на віршові й прозові частини, одначе замінив Шекспірів blank verse - неримований п'ятистоповий ямб /5 наголосів, 10 складів і ямбічне закінчення/ на 11-ти складовий вірш, хоч і залишив ямбічний розмір. "Може перекладчик і не підозрівав, - пише Я.Гординський, - як багато утратив на такій зміні його переклад. У Шекспіра при ямбічному розмірі вносить наголос на останньому складі вірша різнородність у ритміці цілості, передовсім там, де рядок не кінчить гадки, що переходить без ніякого задержання у другий рядок. І в тому між іншим лежить сила і краса Шекспірового білого вірша - він не є монотонний і не томить. Куліш, перетворюючи усе на 11-складовий вірш з постійним трохайчним визвуком, спричинив безнадійну однастайність ритміки. В інших ритмічних частинах /піснях і под./ задержав Куліш повну свободу супроти оригіналу і не держався його таки ніде".⁷⁰

⁶⁷ Я.Гординський, Записки НТШ, том CXLVIII Львів, 1928р. ст. 93

⁶⁸ Див. статтю Ол. Дорошкевича "Куліш на заслання" у збірнику Української Акад. Наук, Київ, 1927 р. ст. 37-38.

⁶⁹ Там же, ст. 60.

⁷⁰ Я.Гординський, ст. 76.

Як відомо, вірші Шекспіра здебільша не римовані. Але в деяких драмах, у певних місцях /на закінчення дії, то-що/ з'являються римовані партії. Треба зауважити, що в римованні Шекспір був не послідовний, часто замість рим у нього є лише асонанси.

Куліш ішов у римованні інколи за оригіналом, інколи відступав від нього.

Підсумовуючи сказане про Кулішеві переклади Шекспіра, Я.Гординський, що завдав собі труда всесторонньо простежити Кулішеві переклади драм Шекспіра з історично-літературного й мовного боку, вділивши цілих 20 сторінок докладній текстуальній аналізі Франкових поправок до "Гамлета" /ст. 121-141/, стверджує таке:

- 1/ Куліш перекладав з англійського оригіналу.
- 2/ Перекладаючи, користав він також з російського перекладу Кетчера.
- 3/ Куліш ніде не зміняв до непізнання основних гадок оригіналу.
- 4/ Однак з текстом Шекспіра поводився він доволі вільно, скорочуючи або поширюючи його по своїй волі та зміняючи його зверхню форму.
- 5/ Мова тих перекладів Куліша є складною проявою, що на неї зложилися: індивідуальні прикмети Куліша, вплив сучасної Кулішеві доби, вплив англійського оригіналу, вплив інших перекладів та боротьба з труднощами Шекспірового тексту.

6/ В націоналізації перекладу пішов Куліш задалеко хіба в мові, в змісті та націоналізація зовсім не велика.

"Оцінюючи ті переклади Куліша, - пише далі Я.Гординський, - мусимо признати, що вони не відповідали ані сподіванням самого перекладача, ані очікуванням української публіки; та все ж таки їх вага для українського письменства велика, бо це перші українські переклади Шекспіра, задумані ширше /інші раніші спроби не дорівнюють Кулішовим/, на них слідно сумлінну, повну широкого одушевлення, хоч надто певну себе працю перекладчика і часто вони не позбавлені мистецької краси".⁷¹

З цими висновками, в тій чи іншій фразеологічній інтерпретації, погоджуються також і новіші українські шекспірологи.

Якщо ж, зокрема, говорити про славетний Гамлетів монолог "Бути чи не бути", то серед всіх донині зроблених українських перекладів цього монологу - Кулішів переклад є, без сумніву, одним з найкращих. Несамовитий, як його називали деякі сучасники, Панько Куліш зумів укласти в цей монолог надзвичайну силу експресії, вживаючи незвичних, але дуже відповідних у цьому монологу слів на зразок "перепин", "загайливість", "штих" /"одним штихом кинджала"/ - надаючи мо-

⁷¹ Я.Гординський, ст. 95.

нологові майже автентичної шекспірівської сили патосу.⁷²

На перекладах П.Куліша закінчився дореволюційний, що тривав понад пів століття, період змагань українських письменників за освоєння спадщини Шекспіра, зокрема його драм - серед них "Гамлета" в першу чергу. Не зважаючи на ці зусилля, що, без сумніву, торували дорогу наступним перекладачам, українська література вступала у 20-те століття без довершених перекладів Шекспіра, непростимо відстаючи від зростаючих вимог нового українського театру, що в 20-х роках "на очах відійшов від етнографічних та історичних хат і жупанів до вселюдської культури".⁷³

На всю широчінь поставала потреба нових досконаліших перекладів Шекспіра, що відповідали б потребам нового часу. Українські письменники відгукнулися на цю потребу. Розпочався новий і, як згодом побачимо, набагато успішніший період в українській шекспіріані.

⁷² Переклад цього монологу, поруч з іншими його перекладами, подаю для порівняння в додатках. - Б.Г.

⁷³ Ю.Меженко, в журн. "Календарь искусств" ч. 1, 1923 р.

РОЗДІЛ 4

Нові переклади "Гамлета" /О.Бургардт, Б.Вер, М.Рудницький, І.Костецький, Г.Кочур/. Неопубліковані або втрачені переклади /Г.Хоткевич, С.Гусак, Л.Гребінка/. Критична оцінка перекладів. Відтворення шекспірівських лексичних тропів і фігур українською мовою - індивідуальні осяги і невдачі.

Як було уже згадано вище, заборона ставити на сцені українського театру твори Шекспіра відбилася на характері всіх без винятку ранніх перекладів. Ні переклад О.К.Федьковича, ні М.Старицького, ані навіть найкращий з них - П.Куліша /не говорячи вже про "варварський" переклад Свенціцького/ не робився з розрахунку на вимоги театрального мистецтва. Ця відсутність зв'язку між працею перекладачів і театром спричинилась до надмірного збільшення кількості рядків у перекладах, багатослівності, а то й просто недоладности. Геніально просто висловлена думка Шекспіра розтлумачувалася з педагогічною докладністю, що обтяжувала переклад, робила фразу нострубатою і неприродною. Переклади рясніли важкими для вимови словосполученнями, маловживаними зворотами мови, локалізмами, тощо.

Цей розрив між роботою перекладачів і театру привів до того, що в перших пореволюційних роках діячі українського театру /Десь Курбас, П.Саксаганський, Г.Юра та ін./ опинилися перед konieczністю нових шекспірівських перекладів. Про це каже Панас Саксаганський: "Мені не доводилося грати в п'є-

сах Шекспіра. В ті часи не було доброго перекладу. Був, правда, переклад Куліша, але дуже незадовільний. Після революції я поставив "Отелло" в театрі Заньковецької. Я ж сам і зробив український переклад цієї п'єси".⁷⁴

На цю потребу - дати переклад артистично-адекватного рівня, у якому думка Шекспіра була б донесена до глядача у її геніяльній простоті і глибині - відгукнувся О.Бургардт. 26-го вересня 1930 р. він склав угоду з харківським Державним Видавництвом Літератури і Мистецтва про новий переклад "Гамлета".

Саме ім'я О.Бургардта, що був відомий у той час, як неперевершений майстер-перекладач, який "з однаковою майстерністю перекладав речі найрізноманітніших стилів та жанрів",⁷⁵ було запорукою того, що новий "Гамлет" буде перекладено з дотриманням усіх вимог мистецького перекладу, тобто збережено еквілібрістичність, лексичні й стилістичні особливості первотвору, його настрій і кольорит. З цього дуже нелегкого завдання О.Бургардт вийшов переможно, і то не тільки завдяки досконалому знанню оригіналу, знанню англійської мови, але й загальній поетичній культурі, що позначала творчість усієї київської групи неокласиків.

Можна з певністю твердити, що Бургардтів переклад

⁷⁴ Л.Мельничук-Лучко. "Саксаганський - актор". Львів, 1958, ст. 174.

⁷⁵ Ю.Шерех, "Пам'яті поета". "Арка" ч. 6. В-во "Українська Трибуна", Мюнхен, 1947.

"Гамлета" був, власне, першим українським перекладом без серйозних перекладацьких недоліків; перекладач зумів передати шекспірівський текст в адекватному українському звучанні - і якщо місцями незрівнянний шекспірівський патос виходить в нього ніби в нижчому тонусі, то це лише зайве ствердження повищих міркувань,⁷⁶ що навіть дуже добрий переклад буває тільки у приблизній формі первотвору. На ньому позначаються не тільки лінгвістичні труднощі перекладання, але також і вдача, й поетичні вподобання перекладача.

"Гамлет" Бургардта /Ю.Клена/ донині не побачив світла рампи, хоч і був частинно опублікований на Україні.⁷⁷ Рятуючись від політичних переслідувань, О.Бургардт виїхав 1931 року на еміграцію, взявши з собою, в числі інших своїх творів, також готовий вже переклад "Гамлета". Тут він пролежав у архіві Бургардтів аж до 1960 року, коли фундація ім. Ю.Клена в Торонто почала видавати кількатомову збірку його творів. "Гамлет" і "Буря", два більших твори Шекспіра, що їх переклав О.Бургардт, увійшли в том 4-й.

"Гамлет", - пише в передмові до перекладу В.Ревуць-

⁷⁶ Див. розділ 1-й цієї праці.

⁷⁷ В хрестоматії О.І.Білецького для середньої школи: "Західно-європейська література", в перших двох виданнях /1936, 1938 р.р./ був великий уривок з "Гамлета" /власне весь "Гамлет" зі скороченнями/ у перекладі Ю.Клена - без зазначення прізвища перекладача. В третьому і четвертому виданні цієї хрестоматії /1939, 1940 р.р./ Кленів переклад був заступлений перекладом Б.Бера. - Е.Г.

ний, - є синтезом жанрів, де перекладач виявляє свою майстерність як сатирик, як лірик, як філософ... Глибинність філософської думки О.Бургардта зустрічається протягом всього перекладу. Чи не найяскравішим зразком цього створено інтермедійну сцену третьої дії.

Де сміху більш, там більше і ридань,
О, де між радістю і горем грань?
Мінливий світ, і хай це не вражає,
Що вкупі з щастям і любов зезає,
Хто знає, хто із них кого веде:
чи не за щастям вслід любов іде.⁷⁸

/Король на кону, стор. 123,124/.

філософську думку втілено шляхом яскравих порівнянь:

... Цей світ - немов
город неполютий, що геть заріс
кропивою та буйним бур'яном!

/Гамлет, стор. 32/,

або шляхом народного мудрого прислів'я:

⁷⁸ В оригіналі:

Where joy most revels grief doth most lament,
Grief joys, joy grieves, on slender accident.
This world is not for aye, nor 'tis not strange
That even our loves should with our fortunes change,
For 'tis a question left us yet to prove
Whether love lead fortune or else fortune love.

Ми порівняли українські версії цього уривку в М.Старицького /в-во "Книгоспілка", ст. 98, Б.Вера /в-во "Мистецтво", Київ, 1941, ст. 130/ і Кочура /в-во "Дніпро", Київ, 1964, том 2-й, ст. 427/. Переклад О.Бургардта найкращий - як під оглядом ритмічно-інтонаційним, так і змістовим. - Б.Г.

Слова угору, мисль до низу тягне -
без мислі слово неба не досягне.

/Король, стор. 140/

Перекладач-сатирик, майстерний і в прозі і в поезії
де часто знайдено ідеальну форму вірності оригіналові:

Потужний Цезар вмер і струх на глину,
Ним у стіні замазано щілину.
Той, від якого цілий світ тремтів
Ним замазка від холоду й вітрів.

/Гамлет, стор. 208/.

Нарешті, ліричні моменти в перекладі:

Там, понад річкою верба звисає
і сиве листя в люстрі відбиває.
Туди вона прийшла уквітчана
хімерними вінками із кропиви,
купальниці, стокроток і волошок...

/Королева, стор. 193/.

У перекладі домінує експресивна форма. Її передано
в динаміці наростання почуттів, що легко дає можливість ак-
торові застосувати це з максимальним ефектом, як:

О, янголи небес! О, земле й жаре
пекельних надр! Гартуй себе, о серце!
О жили, не млявіть, а напружтесь!
Гартуйтеся!...

/Гамлет, стор 55/

... або ж у формі ряду запитів для виявлення кольо-
риту даної сценічної обстановки:

Навіщо, мертве тіло, ти блукаєш
у світлі місячним, закутий в крицю?
Навіщо жах наводиш ти на блазнів?
Навіщо навіваєш нам думки,
що їх душа збагнути неспроможна?
Навіщо це? Скажи, чого ти хочеш?

/Гамлет, стор. 48/.⁷⁹

Одначе, при всіх добрих його прикметах, відзначених у передмові В.Ревуцького, Бургардтів переклад не позбавлений певних недоліків. Головніший з них той, що переклад, порівняно з оригінальним текстом, не досить драматичний, якийсь мов би пом'якшений - а до дрібніших недоліків належать трохи несподівані в такого майстра мовні огріхи, тим прикріші, що їх легко було б уникнути: /"нікому не кажіть за це ні слова" - ст. 39; "наш обов'язок і відданність наша" - ст. 26; "як між собою схожі ці долоні" - ст. 36; "не слуги ви а друзі!" - ст. 39; "кривавий чин" - ст. 143; "хтів щось сказати" - ст. 25; "услуги" - ст. 86, тощо/. Та все ж, за цими несуттєвими недоліками чи недоглядами, переклад Бургардта був визначним досягненням в перекладній літературі того часу; своєю художньою якістю та загальним культурним рівнем він підносився над усіма дотогочасними перекладами цього твору.

1941 р. в київському видавництві "Мистецтво" вийшов новий переклад "Гамлета" /"Трагедія про Гамлета, принца Датського"/, зроблений Віктором Вером. Переклад позначає тенденція до якнайближчого дотримання не тільки змісту, але й форми первотвору - хоч і не завжди це вдається перекладачеві. Намагаючись дотримати еквіліварности, В.Вер часами надто стискував речення, а часами "латав" їх не потрібними для змісту вставками - хоча в загальному робив це обережно, уни-

⁷⁹ В.Ревуцький, передмова до "Гамлета" в збірнику Ю.Клен, Твори, том 4-й, стор. 12, 13.

каючи невластивих українській мові синтаксичних конструкцій. В рецензії на нові українські переклади Шекспіра С.Родзевич так оцінює цей переклад:

"Віктор Вер у своєму перекладі "Гамлета" в основному добився і точності його, і збереження лексичного і стилістичного багатства оригіналу, зокрема в монологів Гамлета... В перекладі В.Вера вдало відтворені різні настрої, різні почуття Гамлета, їх суперечливість, суміш мужності, бойового запалу і тяжких роздумів, сумніву... Добиваючись максимальної точності перекладу, В.Вер не впадає в той гріх надмірної стислості, про яку К.Чуковський дотепно пише: перекладач "робить те ж, що робимо ми, коли нам треба скласти телеграму, а грошей у нас обмаль" - перекладач "відрубав реченням руки й ноги /а часом і голови/". Таких жорстоких операцій у перекладі В.Вера немає. Він здебільшого зберігає живі розмовні інтонації, уникаючи при цьому збільшення /порівняно з англійським текстом/ кількості рядків. Проте, часом, коли в оригіналі не вистачає матеріалу для заповнення всього рядка в перекладі, а треба зберегти віршовий розмір, з'являються зайві повторення слів, які зменшують силу висловлення почуттів. Привид батька Гамлета каже:

"О, слухай, слухай, слухай,
Якщо любив, якщо любив ти батька"...

В оригіналі повторення в другому рядку немає. Наводимо ще два приклади таких штучних словесних "наростів", ставлячи їх у дужки. Гамлет після зустрічі з привидами гово-

рить про свою душу: "Вона така ж, /така ж/, як він безсмертна". Горацио відповідає: "А що ж, як вас він звабить до потоку, /як звабить/ на жахливий верх шпиля"...

Слово у Шекспіра має іноді багато значень і кожен перекладач стоїть перед труднощами у виборі того з них, яке є справді шекспірівським, відповідає справжнім думкам і почуттям героїв п'єси. В перекладі В.Вера ці труднощі переможені вдумливим ставленням до філософського змісту п'єси, до індивідуальних особливостей кожного з персонажів, соціальної їх специфіки.

Перекладач "Гамлета" не забуває, що рядки його перекладу лунатимуть зі сцени і враховує такі справедливі вимоги акторів, слухачів /і читачів/, як синтаксична природність речень, легкість і мужність їх звучання.

Проте, - зазначає далі С.Родзевич, - удосконалення перекладу з цього боку ще не вичерпані до кінця В.Вером".⁸⁰

Згадка про "не вичерпані" В.Вером можливості удосконалення перекладу не випадкова. Як і всі попередні переклади, переклад В.Вера був не досить "сценічний", і для постановки "Гамлета" у Харківському драматичному театрі ім. Шевченка в 1956 р. цей переклад довелося відредагувати. Про це згадує у "Советской культуре" А.Торчинський:

"Большие трудности возникли уже при выборе перевода. Дело в том, что на украинском языке имеется всего три пе-

⁸⁰ С.Родзевич, "Шекспір у нових українських перекладах", в газеті "Комуніст" ч. 75 /6555/, 30 березня 1941 р.

ревода "Гамлета", но ни один из них при всех их достоинствах не отвечал требованиям сцены. Взяв за основу перевод, принадлежащий перу поэта В. Вера, режиссеры Б. Норд и С. Хоткевич тщательно отредактировали текст, придав ему более яркое сценическое звучание. Большой труд постановочного коллектива спектакля увенчался достойным результатом: шекспировский стих вдохновенно звучит со сцены". 81

Не зрозуміло, чому рецензент говорить про те, що "на українському мові має бути всього три переклади "Гамлета", коли насправді 1956 р. їх було вже понад пів десятка, якщо навіть не рахувати першого перекладу Свенціцького.

Позитивно відзначає цю саму виставу інший рецензент, В. Владко:

"Театр, несомненно, можно приветствовать с крупным успехом, тем более радостным, что бессмертная трагедия Шекспира впервые полнокровно зазвучала на украинском языке в добротном, выразительном переводе". 82

Таким чином, відредагований переклад В.Вера вже вдовольняв вимоги театральної публіки; великий твір Шекспіра звучав з української сцени не гірше, ніж зі сцени інших світових театрів; це була нелегка, але вже перейдена дорога адаптації Шекспіра українською мовою - дорога від Свенціцького до Вера, від перших аматорських спроб відтворити окремі

81 "Советская культура", ч. 93 /485/, 9 августа 1956 г., ст.3.

82 В.Владко, "Юность датского принца", в газ. "Правда Украины", ч. 191 /4392/, 15 августа 1956 г., ст. 3.

сцени з "Гамлета" до повноцінного професійного спектаклю.

Треба сказати, що радянські шекспірознавці чомусь промовчують факт вистави "Гамлета" у Львові, восени 1943 року, під режисурою Й.Гірняка. Перша вистава відбулася 23-го вересня. В ролі Гамлета виступав В.Блавацький. Переклад, на замовлення дирекції театру, зладив М.Рудницький, який "здав собі багато труда, щоб, придержуючись по змозі точно оригіналу, дати все ж таки сценічно живий, ясний та прозорий текст твору. Переклад цінний ще й тим, що його автор старався розв'язати численні мовні каламбури твору так, щоб і для актора і для глядача було в тексті по змозі все ясне і зрозуміле".⁸³

Це промовчування львівської вистави "Гамлета" тим більше дивне, що вистава була значною подією в українському театрі, що вплив цієї вистави позначився на виставі "Гамлета" 1956 р. в Харківському театрі ім. Шевченка, головну роль у якій грав Я.Гелас - той самий, що у львівській виставі 1943 р. грав роль Першого актора.

Неясна доля і самого перекладу М.Рудницького. Зроблений, як свідчить М.Рудницький, у глухому селі, куди перекладач утік від німців, цей переклад ще й донині не опублікований. Відпис перекладу мав би бути у деяких осіб на еміграції, але всі наші спроби дістати його залишилися безуспішними. Очевидно цей відпис втрачено. Сам М.Рудницький неохоче

⁸³ І.Німчук, в журналі "Наші дні", Львів, жовтень 1943 р.

говорить про свій переклад, вважаючи його недосконалим. "Не було під руками ні словників, ні інших перекладів, самий текст оригіналу", - пише у листі до Григорія Кочура, у відповідь на його прохання надіслати йому копію перекладу, або хоч би лише Гамлетів монолог "Бути чи не бути". "Бездарний переклад", - резюмує він в кінці листа, однак надсилає копію монолога.⁸⁴

Таким чином, про переклад М.Рудницького, так само, як і про інші неопубліковані досі переклади /напр. Г.Хоткевича, С.Гусака, Л.Гребінки/ можна говорити, як про речі відносно умовні. Завданням українських шекспірологів, зокрема тих, які працюють в Україні і мають доступ до першоджерел, було б знайти, вивчити ці переклади, та визначити їх власне місце в українській шекспіріані. Судячи з уривку, переклад М.Рудницького, при певних його недоліках /ритмічні недомірки в двох місцях, хибні наголоси, русизми/ все таки не можна назвати бездарним - уже хоч би через виразно відчутну в ньому літературну ерудицію перекладача. На жаль, уривок, що його маємо в своєму розпорядженні, надто короткий, щоб на підставі цього уривку робити якісь певніші висновки.

Ще й донині не знайдений, хоч не раз згадуваний в працях українських шекспірологів⁸⁵ переклад одеського філо-

⁸⁴ Подаємо його в додатках. - Б.Г.

⁸⁵ А.Гозенпуд, у післямові до перекладу В.Вера, ст. 258. Також І.Німчук, у львівському журналі "Наші дні" за жовтень 1943 р.

лога, проф. С.Гусака, перу якого належать також інші переклади з Шекспіра.⁸⁶ Правдоподібно, С.Гусак таки зробив переклад, однак навіть люди, які знали перекладача /як от актор Добровольський/, говорять про це невпевнено. Переклади С.Гусака взагалі поважними поетичними якостями не відзначалися, його "Гамлет" виник одночасно з Веровим перекладом, не міг з ним конкурувати, то й осів десь у перекладача. Нині він, мабуть, уже втрачений.

Не опублікований донині, але не втрачений⁸⁷ переклад Г.Хоткевича. Судячи з Гамлетового монологу "Бути чи не бути",⁸⁸ Хоткевич зробив свій переклад прозою, скорочуючи, раціоналізуючи та "доводячи" Гамлета до найширших мас, і то не найкращою українською мовою. Літературне значення цього перекладу невелике, через це він, видимо, й не увійшов у двотомову збірку творів Г.Хоткевича, видану 1966 р. в київському видавництві "Дніпро".

Не можна говорити, як про скільки-небудь вірогідний факт, про згадуваний у листах П.Мирного⁸⁹ переклад Я.Жарка. Власне згадки в листах Мирного - це єдине, що про цей переклад відомо. Очевидно Жарка заохотило перебування в акторах,

⁸⁶ "Отелло", "Макбет", "Багато шуму зза нічого".

⁸⁷ зберігається у Львівському історичному архіві - Б.Г.

⁸⁸ Подаємо цей монолог у додатках - Б.Г.

⁸⁹ П.Мирний, Твори в 5-ти томах, том 5-й. Держвидав УРСР, 1960. Ст. 460-469.

він, можливо, і мріяв про виставу українською мовою, але чи заходжувався коло перекладу, чи тільки збирався - невідомо. Цей переклад, якщо він коли існував, на сумлінні наших літературознавців. Про нього можна було щось довідатись, адже Я.В.Жарко жив на Кубані й помер аж 1933 р.

Немає докладніших відомостей і про переклад Л.Гребінки, досить відомого у 20-30 роках українського письменника, що загинув на засланні. Якщо його переклад існував, то він був зроблений не раніше 1928 р. У бібліографічному довіднику Лейтиса і Яшека за 1928 р. цей переклад, серед інших творів Л.Гребінки, ще не зазначається.

На цих загублених чи досі не опублікованих перекладах "Гамлета" закінчується другий, що тривав приблизно до середини 40-х років, період в українському "гамлетознавстві".

Після другої світової війни, особливо з наближенням відзначуваного в цілому світі Шекспірівського /400-ліття з дня народження/ ювілею, в Україні знову набрала актуальності шекспірівська тематика. З'являються не лише нові літературно-наукові праці про Шекспіра, але перевидаються його твори. Найвизначнішими проявами цього роду були двотомник Шекспіра /В.Шекспір, Вибрані твори, Київ, вид. "Мистецтво", 1950-1952 р.р./ та особливо тритомник /Уїльям Шекспір, Київ, вид. "Дніпро", 1964р. /. Ця ювілейна публікація містить 12 п'єс, перекладених різними авторами в різні часи та на різному рівні. Два переклади - "Бурю" та "Гамлета" зроблено спеціально для цього видання. Обидва ці переклади /перший належить

М.Бажанові, другий Г.Кочурові/ можуть справедливо вважатися зразками українського перекладацького мистецтва. В них не тільки широко використано синонімічні особливості української мови, але також її словотворчі спроможності, що сприяло адекватності перекладів, як з боку змістового так і стилістичного. Якщо ж ідеться зокрема про "Гамлета" - то переклад Г.Кочура - черговий успіх цього надзвичайного перекладача, відомого нам зі своїх численних перекладів з іноземних літератур, зокрема з Юліана Тувіма.

Найціннішою властивістю Кочурового перекладу є майстерність поетичної форми й органічність українськомовної стихії його "Гамлета".

Перекладачеві повністю вдалося передати домінуючий настрій твору - настрій похмурости, приреченности, при одночасному збереженні його "земного", життєстверджуючого характеру. Перекладач зумів адекватно відтворити не лише шекспірівські дотепи і калямбури, рясно розсипані у цьому творі, але й його інтонаційні особливості, переходи від мажору до мінору, від поезії до прози.

Прикладом майстерного відтворення гри слів у перекладі Кочура може бути діалог Горацио й Гамлета після розмови Гамлета з привидами /т. 2-й, стор. 365/. Горацио слово offense вживає у значенні "злочин", натякаючи цим на причину батькової смерті.

Гамлет. Якщо я вас образив, то шкодую.
Ви не беріть за зле.

Гораціо. Тут зла немає.

Гамлет. Є зло, Горацію, та ще й велике...

/Другий рядок в оригіналі, дослівно перекладений, звучав би:

"Так, слово честі, шкодую - щиро кажу".^{90/}

Мова дієвих осіб твору у перекладі Г.Кочура індивідуалізована - кожен персонаж має свій голос, свою манеру мовлення. В першу чергу це стосується самого Гамлета.

"Ви чуєте, - пише в рецензії на цей переклад С.Доценко, - швидкий, начебто запобігливий, з прихованим сарказмом у словах ритм Гамлетової мови, коли він пояснює королю, що в "Пастці" нема нічого недозволеного; відчуваєте, як брешуть ледь стримуваний гнів у словах Гамлета до Гільденстерна після вистави. Або ось різка зміна: уповільнено-мінорний плин роздумів Гамлета над марнотою людського життя - і рвучкі, спазматично рубані фрази, спалах гострого болю за втраченим коханням. Це - живий Гамлет, не просто і не тільки "принц датський", а й людина, близька нам своїми болями, своїми сумнівами і мріями".⁹¹

У перекладі Кочура дотримано вимог еквіліарности - хоч подекуди перекладач відступає від оригіналу на один,

⁹⁰ В оригіналі: I am sorry offend you, heartily, yes, faith, heartily. Ця гра слів збережена також у перекладі О.Бургардта. /Див. ст. 57/.

⁹¹ Журнал "Всесвіт", ч. 9, 1965 р. стор. 159.

пів-рядка. Ця стиснутість, стягання фрази та окремих образів на догоду еквіліярності не характерна для перекладу в цілості - одначе у окремих місцях Г.Кочур міг би бути щедрішим у вислові: розлогішому українському слову тяжко змагатись з переважно одно-двоскладовим англійським. Але ця не часта у перекладі і не надмірна економія слів не відбивається помітно на живій, дуже образній і милозвучній мові перекладу - а окремі місця, де ця лексична "скупість" відчувається, легко можна було б виправити у черговому виданні.

Одним із наймаркантніших місць у "Гамлеті" є відомий монолог "Бути чи не бути" з 3-ї дії.

"Беручись за читання будь-чийого перекладу "Гамлета", - пише у згадуваній вже рецензії С.Доценко, - ловиш себе на бажанні перш за все подивитись, як виглядає цей монолог, чи глибину мислі не застує поволока слів. В цьому розумінні "Бути чи не бути" В.Вера далеко не бездоганне, тут і неоковирні буквалізми /"кінчає сон... тисячі ударів"/, і незграбні звороти /"рішення рум"янець в"яне так"/, і порушення синтаксичних норм /"коли б він сам розрахуватись міг" - з ким? з чим?/, і розбіжність дієслівних форм /"вмерти" - доконаний вид, "спати" - недоконаний/ тощо. Слушно зауважив проф. М.Рудницький про цей переклад: "кожен рядок - вимагає тут пояснень, і навряд чи найбільш освічений глядач зможе мати враження, що Гамлет говорить живою мовою, а не схоластичним жаргоном"...

Зовсім інша людина Гамлет в перекладі Г.Кочура:

Гамлет тут на одинці з самим собою, наодинці з своїми думками, сумнівами, ваганнями; збентежена душа людини береться самотужки розібратись у найглибших проблемах буття. Ніякої пози, ніякого резонерства - такий цей Гамлет. Відтворення цього монологу - один з найбільших досягів нового перекладу. Перекладач не боїться подекуди поступитись "матеріальністю" образу чи скоротити його в ім'я природності, невимученості плину мови: інтонаційний малюнок бездоганно погоджується з перебігом думки. Справжньою насолодою для актора буде декламувати ці плавні, карбовані рядки".⁹²

Висока поетична культура перекладача дозволяє йому час до часу створити свій образ адекватний оригіналові: /"яка... причина..., що так він сам з собою розминувся" замість "через що це він опинився так далеко від розуміння самого себе" в оригіналі/.

Однаке і в цьому, без сумніву, найкращому з існуючих перекладів "Гамлета", є дрібні стилістичні й зміслові недоліки, зокрема згадані рецензентом анахронічні канцеляризми на зразок "у мене в розпорядженні більше гріхів" /у словах Гамлета/, або, "мені не вистачає службового підвищення", чи такі дієслівні форми як "відшукуєм", "знаходим" /замість нормативних "відшукаємо", "знаходимо"/. Таких недоглядів у перекладі Г.Кочура мало, але в творі, де все справді "милує око і чарує слух", їх тим паче потрібно виправити.

⁹² Там же, стор. 159.

Найновіший за часом виникнення і найвищий художніми якостями, переклад Г.Кочура тимчасом замикає шеренгу нових перекладів цієї надзвичайної трагедії Шекспіра. Радше для бібліографічної повноти, ніж з уваги на літературну вартість, належить згадати теж опублікований у журналі "Сучасність" уривок з другої дії /сцена 2-га/ у перекладі І.Костецького.⁹³ Зроблений на "арго", тобто вуркаганському жаргоні, цей переклад цікавий як незвична, може надто смілива, спроба "перелицьвати" трагедію на гротесковий лад. Зілюструємо це уривком:

Ну, от. Нарешті сам.
Ох, я ж і фраер, ох і оглоїд!

Життєву касу сязки закосили,
А я ні пари з уст. Чи ж я дрефун?
Чи кумпол мені, може, розвалили?
За бороду по городу вели?
Набили носа? Брехнями напхали
Горлянку аж углиб легенів? Хто?
Ніхто. Я сам. Нероба. фат. Стиляга.
Піжончик, що йому бракує жовчі.
Бо витиснув би з себе я гірчицю,
І вже б стерв'ятник горній впав на стерво,
Шурнув би на уїддя падла. Падла?
Я сам падлюка, підлий торбохврат
Стидкий, гідкий, бридкий - який там ще? -
мерзський!
А знаєте ви, що таке ішак?
Не знаєте? Дивіться. Тут ось він.⁹⁴

Це один з монологів Гамлета.

Невідомо, переклав Костецький в цьому дусі всього "Гамлета", чи обмежився опублікованим в "Сучасності" урив-

⁹³ "Сучасність" ч. 12 /36/, грудень 1963 р., ст. 53-63.

⁹⁴ Там же, ст. 62-63.

ком. Сяк чи так, в історії українських перекладів з Шекспіра ця спроба залишається в рубриці курйозів - а одночасно ще одною ілюстрацією невичерпних можливостей перекладацької інтерпретації Шекспіра.

РОЗДІЛ 5Висновки

Таким чином, ми розглянули наступні українські версії "Гамлета": 1/ Павла Свенціцького /1-ша дія/; 2/ Ю.Федьковича; 3/ М.Старицького; 4/ П.Куліша; 5/ Г.Хоткевича /уривок/; 6/ Ю.Клена; 7/ В.Вера; 8/ М.Рудницького /уривок/; 9/ Г.Кочура; 10/ І.Костецького /уривок/. Усього десять версій. Два ймовірно виконані, але втрачені переклади /С.Гусака та Л.Гребінки/ не ввійшли у цей розгляд, так само як задуманий, але, видимо, нездійснений переклад Я.Жарка. Це були б ті 13 українських "Гамлетів", про які згадує в журналі "Всесвіт" С.Доценко. З певністю можна говорити про десять /повних і неповних/ версій. Частина з них сьогодні цілковито застарілі і, як художні твори, вже не мають значення. Це стосується передовсім перекладів П.Свенціцького та Ю.Федьковича. Переклад П.Куліша багато кращий, мелодійніший і ближчий до оригіналу, однак на сьогодні теж перестарілий. Багато ближчий до сучасної української мови /особливо друга, виправлена версія/⁹⁵ переклад М.Старицького, але й він має стільки, згадуваних уже вище, недоліків, що редактори 8-томового видання його творів⁹⁶ не вважали за доцільне ввести цей переклад у 8-й том, де зібрані переклади.⁹⁷ Таким чином,

⁹⁵ "Книгоспілка", 1928 р.

⁹⁶ Видавництво художньої літератури "Дніпро", Київ, 1965.

⁹⁷ Хоча чомусь уведено його передмову до перекладу. - Б.Г.

як про новіші українські версії "Гамлета", що стоять на рівні сучасних вимог, можна говорити про переклади Ю.Клена, В.Вера та Г.Кочура.

Хронологічно перший з них по виконанню /1931 р./ переклад Ю.Клена відзначається послідовно дотриманою близькістю до первотвору, часом настільки пригнаною близькістю, що доходить до меж буквалізму. У деяких місцях еквілітарності досягнуто "стяганням" реплік та порушенням плинності мови. Деякі фрази не зовсім звичні синтаксично, у деяких є також мовні огріхи. Однак в цілості переклад був великим кроком уперед порівняно з хронологічно попередніми, та ще й донині залишається зразком сумлінності і компетентності в перекладацькому мистецтві.

Переклад В.Вера, так само, як і переклад М.Старицького, існує в двох версіях - оригінальній і поправленій. Перша версія /видана 1941 р. під редакцією А.Гозенпуда/, хоч і відмічена шекспірознавцями як певний осяг,⁹⁸ була насправді не позбавлена серйозних хиб - лексичних, стилістичних та ін. Згідно з дією тоді правописною настановою наближувати українську мову до російської, В.Вер вживав називного відмінку там, де мав би бути кличний, хоча й не послідовно: місцями він вживав також кличного відмінку. /Цей виняток він робить переважно для Гамлета, уживаючи форми "принце"/. Відчувається також надмірна стиснутість у реченнях, що місцями пе-

⁹⁸ Рецензія проф. С.Родзевича, тощо.

реходить в буквализми. Доброю прикметою видання /1941/ є його редакційний бік: післямова та численні примітки, що сприяють кращому розумінню тексту. Друга, виправлена, версія цього перекладу⁹⁹ значно краща, більше пристосована до вимог сцени - однак не настільки, щоб вважати її зовсім задовільною. "Хоч праця В.Вера, - пише С.Доценко, - в цілому і була все-таки фактом позитивним, але стати явищем української літератури перешкодила їй кінець-кінцем невисока поетична культура перекладача".¹⁰⁰

Хронологічно найпізніший ¹⁰¹ і під кожним оглядом найкращий переклад Г.Кочура наближає нас до тієї магічної межі в перекладацькому мистецтві, за якою губиться відчуття, що перед вами - не оригінальний, а перекладний твір. Гідний продовжувач перекладацьких традицій Миколи Зерова й Максима Рильського, Г.Кочур зосередив максимум уваги на тому, щоб зберігши еквілібрістичність та метричні особливості первотвору, його інтонаційний ритм та, де можливо, семантичні фігури - дати читачеві плавний і одночасно дуже близький до оригіналу переклад. "Справжньою насолодою для актора буде деклямувати ці плавні, карбовані рядки. Що ж до словника "Гамлета", то Кочурові властиве прагнення збагатити і освіжити лексичну палітру українськомовного Шекспіра силами тієї ж таки живої

⁹⁹ Оpubлікована 1950 р.

¹⁰⁰ С.Доценко, в журн. "Всесвіт" ч. 9. 1965 р., ст. 158.

¹⁰¹ Оpubлікований 1964 р.

милозвучної української мови".¹⁰²

П'єси Шекспіра писані для сцени - звідси потужна експресивність його фонетики, надзвичайне поєднання віршових і прозових елементів, ліризму й драматичної напруженості. Багаті на гру слів, несподівані зміслові й стилістичні звороти, дотепи і калямбури - п'єси Шекспіра потребують неабиякої винахідливості від перекладача, вміння створювати пульсуючий асоціативно-словесний потік. Некваліфікований чи просто неталановитий перекладач перетягатиме думки і образи з рядка в рядок, порушуючи зміслово-інтонаційну ритміку, унеприроднюючи мову персонажів. Тяжко відтворити в перекладі все лексичне та фразеологічне багатство Шекспірової мови - "можна дати тільки наближену її картину, лише частинно оживляючи функціонально-характерні елементи мови Шекспіра. У такий спосіб діють кращі українські перекладачі, яким властиве небезуспішне намагання з кобзи української мови видобувати свіжі, зграйні, до того ж непритерті звуки"¹⁰³ - як це бачимо на прикладі перекладу Г.Кочура. Висока якість цього перекладу "не усуває потреби в інших кваліфікованих перекладах цієї трагедії. Геній Шекспіра настільки різнобічний, настільки багатогранний, що кожен сумлінний перекладач може щасливо конкурувати з іншим, показуючи нам дещо іншого Шекспіра, а всі разом вони набли-

¹⁰² С.Доценко, там же, ст. 159.

¹⁰³ С.Доценко, "Вітчизна" ч. 2, лютий 1965 р., ст. 208

жуватимуть нас до повнішого розуміння його величі".¹⁰⁵

Нові переклади з Шекспіра, особливо переклади "Гамлета", засвідчили феноменальні словотворчі спроможності нашої мови, як з боку зміслового, так і стилістичного. При належному використанні багатющих джерел української народної лексики й фразеології, талановитий перекладач вже спроможний створити адекватний переклад кожного твору світової класики.

Найновіші переклади "Гамлета" - цієї справді нетлінної, найтрагічнішої з трагедій Шекспіра - цьому найкраща ілюстрація.

o o o

¹⁰⁵ С.Доценко, "Всесвіт", ст. 160.

PRIMARY SOURCES

Shekspir, Viliam. "Hamlet, dans'kyi korolevych". Drama v 5-ty diiakh. Pereklav Pavlo Svii (Pavlyn Sventsits'-kyi). In mag. Nyva, 1865. No 3, 4, 5, 7, 8, 9.

One of the first translations of Hamlet into Ukrainian. The translation ended with act 1.

(-----). "Hamlet". Pereklav O.JU.Fed'kovych. In Pysannia by O.JU.Fed'kovych, Pershe povne i krytychne vydannia. Tomu tret'oho druha chast'. Dramatychni pereklady. L'viv, 1902. p.p. 1-373.

The translation is done in 1873 or 74, edited by Dr. I.Franko in 1902, with some changes in text (mostly of the linguistic character).

(-----). "Hamlet, prynts dans'kyi". Pereklav P.Kulish. Ed. by I.Franko. L'viv, Ukrain's'ko-Rus'ka Vydavnycha Spilka, 1899.

The translation is one of several from Shakespeare, done by P.Kulish in 1880's.

(-----). "Hamlet, prynts dans'kyi", trahedia u 5-ty diiakh. Pereklav M.Staryts'kyi, z prylohoiu muzyky M.Lysenka (spiv Ofelii). Kyiv, 1882.

The translation done with the aim to popularize Shakespeare's works in Ukraine. First staged by the amateurs in 1878. Published 4 years later.

(-----). "Hamlet, prynts dats'kyi", trahedia u 5-ty diiakh. Pereklav M.Staryts'kyi. Kyiv, Knyhospilka, 1928.

A later reprint of the originally published in 1882 translation of Hamlet by M.Staryts'kyi. Slightly revised edition.

(-----). "Trahedia pro Hamleta, pryntsa dats'koho". Pereklav Viktor Ver. Kyiv, Mystetstvo, 1941.

The translation is attempted to give a new, more up to date, Ukrainian version of Hamlet for both readers and theatre needs.

(-----). "Hamlet". Pereklav Viktor Ver. In

Vybrany tvory (Works in 2 volumes). Kyiv, Mystetstvo, 1950, 1952. Vol. 1, p.p. 235-387.

A reprint of an earlier translation, originally published in 1941.

(-----). "Hamlet". Pereklav M. Rudnyts'kyi. (Unpublished translation). L'viv, 1943.

This translation of the play was used for theatrical production only. Staged by the L'viv Opera Co., under the direction of V. Blavats'kyi, in 1943.

(-----). "Hamlet, prynts dats'kyi". Pereklav JUrii Klen (O. Burghardt). In JUrii Klen, Tvory. Toronto, the Klen Foundation, 1960. Vol. 4. p.p. 1-237.

Another Ukrainian version of Hamlet, done by the distinguished Ukrainian poet and translator JUrii Klen (prof. O. Burghardt).

(-----). "Hamlet, prynts dats'kyi". Pereklav Hryhorii Kochur. In Uil'iam Shekspir (Works in 3 volumes). Kyiv, Vydavnytstvo Dnipro, 1964. Vol. 2, p.p. 319-530.

The most contemporary translation, done especially to mark the Shakespeare's anniversary in 1964.

(-----). "Hamlet". Pereklav I. Kostets'kyi. In mag. Suchasnist', Dec. 1963. p.p. 53-63.

Translated act 2, scene 2 only.

Staryts'kyi, M. Perednova do perekladu trahedii Hamlet V. Shekspira. In Tvory, vol. 8 Kyiv, Vydavnytstvo Khudozhn'oi Lyteratury Dnipro, 1965, p.p. 355-357.

A foreword by the author to his translation of Hamlet.

Franko, I. Ukrains'ki pereklady Hamleta. In Tvory, vol. 18, p.p. 319-322. Kyiv, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, 1955.

A critical essay by the noted Ukrainian Shakespearean, editor of many Ukrainian translations from Shakespeare. Published as a foreword to the translation of Hamlet by P. Kulish.

Hordyns'kyi, J. Kulishevi pereklady dram Shekspira.

In Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, v. 148. Pratsi Istorychno-Filolohichnoi Sektsii. L'viv, 1928, p.p. 55-164.

Dotsenko, R. Shekspir, rik vydannia 1964-i. In mag. Vitchyzna No 2, Feb. 1965. Kyiv, Vydavnytstvo Radians'kyi Pys'mennyk, p.p. 207-209.

A review of the two volumes of Shakespeare's works published in 1964, in the Ukrainian translations, by Dnipro Publishing Co. in Kiev.

(-----). Novyi ukrains'kyi Hamlet. In mag. Vsesvit No 9, Sept. 1965, p.p. 158-160. Kyiv, Vydavnytstvo Radians'kyi Pys'mennyk.

A critical review of the new Ukrainian translation of "Hamlet", done by H.Kochur.

SECONDARY SOURCES

Bilets'kyi, O. Zakhidn'oevropeiska literatura. An anthology for secondary schools. Orig. published by Vydavnytstvo Radians'ka Shkola, Kyiv, 1936. Reprinted 1938, 1939, 1940.

This anthology includes abridged texts of Klen's (years of 1936, 1938) and V.Ver's (years of 1939, 1940) translations of "Hamlet".

Borshchahivskyi, O. Shekspir i ukrains'kyi teatr. In vol. Mystetstvo, Kyiv, 1939, p.p. 127-177.

An article, summarizing problems of stage interpretation of Shakespeare's plays in Ukraine. Partly dealing also with problems of literary translation of Shakespeare's works.

Burghardt, O. Lesia Ukrainka i Haine. A foreword to the book of translations from H.Haine. In vol.4 of L.Ukrainka's works. New York, Tyshchenko and Bilous, 1954.

An article by the distinguished scholar and translator, appraising L.Ukrainka's translations from H.Haine. Including some remarks on the problems of poetical translation in general.

Chukovskii, K. Iskusstvo perevoda. Moskva-Leningrad, Academia, 1936.

An essay on problems of literary translation. On the page 142 some remarks on the Staryts'kyi's translation of "Hamlet".

Derzavyn, V. Problema virshovanoho perekladu. In mag. Fluzany, No 9-10. Kharkiv, 1927, p.p. 44-50.

An article discussing the problems of poetical translation from a theoretical point of view.

Domanyts'kyi, V. Shekspyrovs'kii fond i Rus'ko-ukrains'ka Vydavnycha Spilka. In mag. Kievskaiia Staryna, vol. 80, bk. 3. Dokumenty, izvestiia i zametki. Kiev, 1903, p.p. 141-148.

Some information on published in L'viv, under the editorialship of I.Franko, Shakespeare's plays translated by P.Kulish.

Franko, I. Lyst do M.P.Drahomanova vid 25.2.1894, and Lyst do M.P.Drahomanova vid 1.1. 1895. In Tvory, vol. 20, Kyiv, Derzhlitvydav URSR, 1956, p.p. 506, 534.

Some critical remarks on the translation of Shakespeare's works done by P.Kulish.

Franko, I. Shakespeare bei den Ruthenen. In newspaper "Die Zeit", Vienna, Apr. 18, 1903.

An informative article on the situation in the field of Ukrainian translations from Shakespeare.

"Hazeta Hattuka" No 47, Moskva, 1882, p. 814.

An unsigned article in Hattuk's newspaper (Moscow, 1882). Highly favourable remarks on the Staryts'kyi's translation of "Hamlet".

Hlyns'kyi, I. Shekspir ukrains'koiu movoiu. (Do 400-richchia z dnia narodzennia dramaturha). In vol. Ukrain-s'kyi kalendar, Varshava, 1964, p.p. 179-181.

A short article on the Ukrainian translations of Shakespeare's works.

Hozenpud, A. Pisliamova. (Afterword to "Hamlet" in translation by V.Ver). Derzhavne Vydavnytstvo "Mystetstvo". Kyiv, 1941.

Some informative remarks on "Hamlet" from a historical and artistic point of view. The place of the play in world literature.

Hrim, F. Radians'ke shekspiroznastvo za sorok ro-kiv. In Naukovi zapysky, vol. 26, Kyiv, Derzhavnyi Pedagogichnyi Instytut, 1957, p.p. 177-199.

An article summarizing achievements and shortcomings in the Soviet Shakespearean studies since the Russian Revolution (1917-1957).

Hudzovych, M. Franko-shekspiroloh. In mag. Litera-tura i mystetstvo, Kyiv, 1941, No 5, p.p. 42-43.

A short magazine article about the noted Shakespearean, editor of many of Shakespeare's plays in Ukrainian translations, Dr. I.Franko.

Kvitka, K. Spohady pro Lesiu Ukrainku. Kyiv, Derzli-

tyvdav URSR, 1963.

Quoted on page 230 is L.Ukrainka's evaluation of Staryts'kyi's translation of "Hamlet" and of some translations from Shakespeare by P.Kulish.

"Kievljanin" (periodical), No 232. Kiev, Oct. 20-th 1882. Prints Hamlet u postolakh (review).

An unsigned article in the Russian newspaper, criticizing the Ukrainian version of "Hamlet" by M.Staryts'kyi.

Kniazevs'kyi, B. Vplyv idei epokhy Vidrodzhennia na filosofs'ku leksyku "Hamleta" V.Shekspira. In Zbirnyk robir aspirantiv romano-hermans'koi i klasychnoi filolohii. L'viv, Derzhavnyi Universytet, 1962, p.p. 27-35.

An article depicting the influence of the Renaissance's ideas on Hamlet's philosophical lexic.

(-----). Znachenie i upotreblenie filosofskoi leksiki v drame "Hamlet" V.Shekspira. L'vov, Gosudarstvennyi Universitet, 1963.

A separate publication by the same author dealing primarily with the same subject. In Russian.

Krytsevyi, A.T. K istorii perevoda "Hamleta" JU. Fed'kovychem. In vol. Nauchnyi ezegodnik Chernovitskoho universiteta, 1958. Facultet romano-germanskoi filolohii. Chernovitsy, 1960.

An informative article dealing with the history of Fed'kovych's translation of "Hamlet".

Melnychuk-Luchko, L. Saksahans'kyi - aktor. L'viv, 1958.

A biographical essay on P.Saksahanskyi and his work as a Shakespearean actor.

Myrnyi, P. Lyst do Starytskoho, and Lyst do JU. Zharka. In Tvory, vol. 5. Kyiv, Vydavnytstvo Akademii Nauk URSR, 1955, p.p. 362, 379, 384.

A known Ukrainian novelist, contemporary of M.Staryts'kyi, expresses his opinion on Staryts'kyi's translation of "Hamlet" and on Shakespearean translations in general.

Modestova, N. Shekspir v ukrainskom literaturovedenii. In Vil'iam Shekspir - K chetyrekhsotletiiu so dnia rozhdenia, 1564-1964. Issledovania i materialy. Moskva, Izdat'e'l'stvo Nauka, 1964, p.p. 250-304.

A Russian Shakespearian analyzes achievements of the Ukrainian Shakespearians in connection with the 400-th Anniversary of the poet's birth. A scholarly research.

Moroz, M. Vil'iam Shekspir v Ukrains'kii RSR. Bibliohrafichnyi spysok. L'viv, 1964.

The bibliographical index of most works on Shakespeare, translations from Shakespeare, and theatrical reviews, published in Ukraine from 1848 to 1964.

Nikovs'kyi, A. Ukrains'kyi pereklad "Hamleta". (The foreword to the translation of "Hamlet" by M. Staryts'kyi). Kyiv, Knyhospilka, 1928, p.p. 29-37.

An article dealing with problems of literary translation of Shakespeare's works in general, and a critical (generally favourable) appraise of the Staryts'kyi's translation of "Hamlet".

Nimchuk, I. Vystava "Hamleta" u L'vovi. In mag. Nashi Dni, L'viv, Oct. 1943.

An illustrated article, reviewing the stage production of "Hamlet" by the city of L'viv Theatre Co. in Sept. 1943. Contains also some remarks on the translation of the play by M. Rudnyts'kyi and other translations.

Poliek, V. Ukrains'ka shekspiriana. In mag. Vit-chyzna, No 4, Apr. 1965.

Brief critical remarks on the "Ukrainian Shakespeariana", bibliographical index, published by the L'viv University library in 1960.

Revuts'kyi, V. Do istorii ukrains'koho "Hamleta". In vol. 4 of JUrii Klen, Tvory. Foreword, p.p. 7-13.

A brief informative article on the history of the Ukrainian translations of "Hamlet".

Ryl's'kyi, M. Hamlet u vykonanni Serhii Balashova. In his collected essays Pro mystetstvo, Kyiv, Derzhavne Vydavnytstvo Obrazotvorchoho Mystetstva i Muzychnoi Literatury, 1962, p.p. 113-114.

Some brief remarks on Hamlet as it was played by the artist S. Balashov in Kiev (1955).

Rodzevych, S. Hamlet ta Hamletova problema. In "Hamlet", tr. by M. Staryts'kyi. Kyiv, Knyhospilka, 1928, p.p. 7-26.

A comprehensive, scholarly written essay on Shakespeare, dealing mostly with "Hamlet" and including the critical evaluation of M. Staryts'kyi's version of the play.

(-----). Shekspir u novykh ukrains'kykh perek-ladakh. In newspaper Komunist. Kiev, 30.3.1941.

An article in the Kiev daily newspaper, written in connection with new translations of some of Shakespeare's plays, published in Ukraine at that time.

Rudnyts'kyi, M. Za povnokrovnoho Shekspira. Do py-tannia interpretasii dramaturhii Shekspira v perekladakh i na stseni. - Naukovi zapysky (L'vivs'kyi Derzhavnyi Univer-sytet im. Franka) v. 30, L'viv, 1955, p.p. 5-19.

An essay discussing problems of stage interpretation of Shakespeare's dramas and problems of their literary trans-lations.

Shamrai, A. Shekspir na Ukraini. Do 330-littia z dnia smerti. In Literaturna Hazeta, Kyiv, 18.4.1946.

The newspaper article summarizing (in a rather ge-neral way) the situation in the field of Shakespearean stu-dies in Ukraine. Written in order to mark the 330-th anniver-sary of the poet's death.

Sherekh, JU. Pamiati poeta. In mag. Arka, No 6. Mu-nich, 1947.

A bibliographical article on JUrii Klen (O. Burgh-ardt), including some remarks on his works as a translator.

Sokyrko, L. M. P. Staryts'kyi. Krytyko-biohrafichnyi narys. Kyiv, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, 1960.

In this essay the author attempts to give the first comprehensive survey of M. Staryts'kyi's literary works aga-inst his biographical background.

Stanislavs'kyi, K. Pis'mo kolektivu teatra im.

M.Zankovets'koi. In newspaper Sovietskaia Ukraina, Kiev, 26. 10.1938.

Some practical advice by K.Stanislavskiy concerning planned stage of "Hamlet" by the Zankovetsky's theatre in Dnipropetrovs'k.

Talalaievs'kyi, M. Shekspir na ukrains'kii stseni. In newspaper Literaturna Hazeta, No 12 (1525), Kyiv, Febr. 13, 1959.

A review of the book by I.Vanina (under the same title), published in Kiev, 1958.

Torchinskii, A. "Hamlet" na ukrainskoi stsene. In newspaper Sovietskaia Kul'tura No 93 (485), Aug. 9, 1956.

A critical review on the stage production of "Hamlet" by the Ukrainian Dramatic Theatre in Kharkiv, 1956.

Ukrainka, L. Lyst do M.P.Kosacha (brata) vid 26-28.11 1889. In Tvory, vol. 5. Kyiv, Derzhlitvydav URSS, 1956, p.p. 20-24.

In the letter to her brother, L.Ukrainka makes a recommendation to translate into Ukrainian some plays by Shakespeare, among them "Hamlet", "Othello", "Macbeth", and others.

(-----). Lyst do O.P.Kosach (materi) vid 30.3.1898. In Tvory, vol. 5. Kyiv, Derzhlitvydav URSS, 1956, p.p. 231-233.

In this letter L.Ukrainka makes some critical remarks on the translation of "Hamlet", done by M.Staryts'kyi.

Ukrains'ka Shekspiriana. In mag. Prapor, No 12, Kharkiv, 1959, p. 117.

An unsigned article, a short review of the book by I.Vanina "Shekspir na ukrains'kii stseni", publ. in Kiev, 1958.

Vanina, I. Ivan Franko i ukrains'ke shekspiroznavstvo. In newspaper Literaturna Hazeta, Kyiv, June 28, 1956.

A newspaper article depicting the role of I.Franko as translator, interpretator, and editor of Shakespeare's works in Ukrainian.

(-----). Shekspir na ukrains'kii stseni. Narys. Kyiv. Derzhavne Vydavnytstvo Obrazotvorchoho Mystetstva i Muzichnoi Literatury, 1958.

The author, a known Ukrainian shakespearean, gives the first systematic review of most of Shakespeare's plays, staged in Ukraine in the last century.

(-----). Ukrains'ka shekspiriana. Do istorii vtilennia pies Shekspira na ukrains'kii stseni. Kyiv, Mystetstvo, 1964.

A comprehensive study on the adoption of Shakespeare's plays by the Ukrainian theatres with some remarks on translation.

Vladko, V. JUnost' datskogo printsa; "Hamlet" v Kharkovskom akademicheskome teatre im. Shevchenko. In newspaper Pravda Ukrainy, No 191 (4392), Aug. 15, 1956.

An extensive newspaper review of the stage production of "Hamlet" by the Shevchenko's Academic Theatre in Kharkiv in 1956. Some remarks on the translation by Viktor Ver.

Vozniak, M. Gervinusiv Shekspir v ochakh P.Kulisha. In Zbirnyk Zakhodoznavstva, vol. 2, Kyiv, 1930, p.p. 165-176.

P.Kulish, one of the most distinguished Ukrainian translators of Shakespeare's plays, apprizes a critical work on Shakespeare by a German Shakespearean G.Gervinus.

"Zaria" (periodical). Iskusstvo i literatura. A review in No 226, Kiev, Oct. 13, 1882.

A very favourable review of the Staryts'kyi's translation of "Hamlet", undersigned by "H" (probably M.Kostomarov).

Zerov, M. Poetychna diial'nist' Kulisha. In vol. Do dzerel, Ukrains'ke Vydavnytstvo Krakiv-L'viv, 1943, p.p. 17-58.

Some critical remarks on poetic activity of P.Kulish as an author and translator.

"Zoria" (periodical). Ukrains'ki pereklady M.Staryts'koho. Review in No 4 and 5 (February and March). L'viv, 1883, p.p. 63-64, 76-77.

A critical review of M.Staryts'kyi's translations from Shakespeare, particularly of the "Hamlet".

GENERAL SOURCES

86.

Adams, H. The context of poetry. Boston, Little-Brown, 1963.

The author approaches a poem from three different views: its place in history, its aesthetic satisfaction, and its place within a genre.

Anikst, A.A. Tvorchestvo Shekspira. Isdatel'stvo Khudozhestvennoi Literatury, Moskva, 1965.

A collection of critical essays on Shakespeare and his time. Shakespeare as a poet, dramatist, and thinker. (Chapter on "Hamlet" - p.p. 373-402).

Bilets'kyi, O. Vil'iam Shekspir, Kyiv, Vydavnytstvo "Mystetstvo", 1939.

A collection of critical articles on Shakespeare, including works by S.Rodzevych, O.Borshchahivs'kyi, A.Hozenpud and others. (237 p.)

(-----). Perekladna literatura na Ukraini.

In vol. Pys'mennyk i epokha, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv, 1963., p.p. 369-372.

An informative article, dealing with the history of literary translations in Ukraine. Originally published in 1929.

Bida, Constantine. Shakespeare in Polish and Russian classicism and romanticism. In Slavic and East-European Studies, parts 3-4. Universite de Montreal, 1961, p.p. 188-195.

An article, dealing with the influence of Shakespeare on the literary output of some Slavic, particularly Polish and Russian, writers in 18-th century.

Bradley, A.C. Shakespearean tragedy, lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth. London, Macmillan, 1960.

A selection of materials, used in teaching at Liverpool, Glasgow, and Oxford. Appreciation of Shakespeare's four principal tragedies. The analysis of Shakespeare's conception of tragedy. Lecture on "Hamlet", p. 129.

Brandes, Georg. William Shakespeare, a critical study. (Two volumes). New York, Ungar, 1898, repr. 1963. Vol. 2, p.p. 25-55.

The author clarifies the implicit relationship between Shakespeare's personal affairs and his plays. Of special value for this thesis are chapters on "Hamlet" (13-18).

Brown, R.A., ed. On translation. Cambridge, Mass., Harvard Univ. Pr., 1959.

Seventeen essays on translation, its methods, dilemmas, and readers, written by experts who are alike in their enthusiasm for their subject, but very different in their approaches to it.

Campbell, L.B. Shakespeare's tragic heroes; slaves of passion. New York, Barnes & Noble, 1965, p.p. 109-147.

Detailed analysis of Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth, with appendices on Bradley's interpretation of Shakespearean tragedy. Chapter 12: Hamlet: a tragedy of Grief.

Catford, J.C. A linguistic theory of translation. Oxford Univ. Pr., 1965.

An important work, which brings a new degree of precision into the analysis of what is involved in translation from one language to another.

Dean, L.F. ed. Shakespeare: modern essays in criticism. New York, Oxford Univ. Pr., 1961. (A Galaxy book).

Several Essays on a play or a group of plays in order to represent contrasting or complementary critical views. Essays on "Hamlet": p.p. 216, 222, 237.

Eliot, T.S. "Hamlet". In volume Selected essays, London, Faber and Faber, 1951.

A book of profound and influential criticism, including an essay on "Hamlet" (p.p. 141-146).

Kochur, H. Maistry perekladu. In mag. Vsesvit, No 4. Kyiv, Apr. 1966, p.p. 17-24.

An informative survey in the field of literary translation in Ukraine. Some critical remarks on works by M.Zerov, M.Ryl's'kyi, M.Tereshchenko and other prominent Ukrainian translators.

McManaway, J.G., ed. Shakespeare 400. The Folger Shakespeare Library. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1964.

Essays by American scholars on the anniversary of the poet's birth. Chapters on "Hamlet": p.p. 207, 219, 235, 247.

Proser, M.N. Hamlet and the Name of Action. In Essays on Shakespeare, ed. by Gordon R. Smith. The Pennsylvania State Univ. Pr., 1965, p.p. 84-114.

A collection of new essays on Shakespeare's plays. Examination of six plays, its structure and language. Consideration of the esthetic analogies contemporaneous art.

Shakespeare, William. "Hamlet, King of Denmark". In Ten Great Plays, New York, Golden Press, 1962, p.p. 288-343.

A text of the play with introduction and commentaries by Sir Tyrone Guthrie.

Tillyard, E.M. Shakespeare's problem plays. Toronto Univ. of Toronto Pr., 1961, p.p. 12-32.

The author discusses some common factors in four of Shakespeare's tragedies: "Hamlet", "Troilus and Cressida", "All's well that ends well", and "Measure for Measure". He prefers to class "Hamlet" as a problem play rather than a tragedy.

The Times Literary Supplement. Filling the map. June 21, 1963, p. 461.

An editorial, dealing with the problems of literary translation. (Underlining its constantly growing importance).

Zerov, M. U spravi virshovanocho perekladu. Notatky. In mag. Zhyttia i Revolutsia, No 10, Kyiv, 1928, p.p. 134-146.

The author considers some problems of poetic translation in general and translation into Ukrainian in particular.

ДОДАТКИ

Переклад Ю.Федьковича

ГАМЛЕТ

Чи бути, чи не бути нам колись,
 О тоє то і ходить річ теперь:
 Чи краще для душі приймать на собі
 Всі долини кривди і її зневаги,
 Чи краще є опором ставитись
 Цілому морю нужди, лиха, горя,
 Аж доки нас не докінчуть до шенту?
 Умерти - що уснути, більш нічо;
 А даймо-ж на того, що сон зробив би
 Кінець усеї горю і усеї
 Родимі наші нужді: це-ж не був би
 Такий кінець, що варта би єго
 У Господа на колінках просити?
 Умерти, що й уснуть, по тому спати!
 А може й снити щось - отце-ж бо й штука!
 Цей сон, що нам у нашім тім спаню
 Смертевнім снитиметь ся, як облудний
 Цей світ ми лишимо, отце є то,
 Що і в гадки заводить нас, а ті
 Гадки знов то, що тільки й довгий вік
 Дають нужденному це чоловіку.
 Бо і кому-ж хотіло би ся инак
 Приймати, витерпати горя, золи,
 І несповіті злости цього світа?
 Ті неоправедників неправди?
 Ті глухи і кепи здуралого?
 То горе невзаємної любови?
 Ті неправди й кривди урядників?
 Ті гіренські зневазі, що она
 Доводить ся заслузі від ледащих?
 Хто-ж, кажу я, хотів би це усе
 Приймати і витерпати, коли він може
 Від цього всего увільнити ся
 Однєм одним пробосм сугака?
 Кому-ж би, кажу я, хотіло ся
 Зношати і двигати тягарі усеї
 Отцего світа, та в єго ярмі
 Ходити як у плузі упривая, -
 Єсли би це не баламутила
 Нас боїзнь перед чимось по смерти там;
 Той дивовижний, незнакомий край,
 Із відки ще не повернув ніхто?
 А то ми радше зношуєм то лихо
 Що маємо, ніж біжимо за тим,

Що го не знаємо, а це-ж і робить
З нас жусів, свіжий цвіт відваги і
Кріпкої волі чахнеть і банує
Й заувяває в сквернім воздуху
Роздумів нездорових, а усе,
До чого ми би ся ні розігнали,
На нитях думаня запутуєсь,
Намотуєсь, і до учинку нас
Не допускає. Тихо, озьде красна
Офелія. О, обгорни мене
Ти молитвами твоїми!

Переклад М.Старицького
/перша версія, 1882 р./

ГАМЛЕТ

Жити чи не жити?
Ось в чім річ. Бо що є благородніш, -
Чи приймати і каміння й стріли
Од лихої навісної долі,
Чи повстати на те море туги
Й тим повстанням покінчить все разом?
Вмерти - сном заснути, й більш нічого.
І сказати, що отой сон одразу
Нам урве усі душевні болі,
Силу мук, що спались нашої плоті, -
То такий кінець це прехороший,
Що його повинні ми жадати.
Вмерти - спати... спати? Може снити?
Ось в чім клопіт! Бо які сни можуть
Завітати до нас в спанні тім мертвим,,
Коли ми тісне це тіло скинем?
Ось що мусить зупинити руку.
Так! Ця думка, ця непевність тільки
Нам і чинить довговічним горе!
Адже справді, хто б схотів терпіти
Цього світу напади й зневаги,
Можних кривди, гордих дук образи,
В погордованім коханні муки,
Блад свавольства, судів наших кривди
Та наруги, що найщиршим людям
Оті гидкі недолюдки чинять -
Хто схотів би, коли б знав напевно,
Що цим шилом їх позбутись можна?
Хто б схотів в цьому ярмі вік пріти,
Нидіть тяжко під життям злиденним,
Коли б страх іще чогось по смерті,
Невідомість там-тії країни,
Звідкіля ніхто ще не вертався,
Не збивали боязкої волі?
І радніші ми терпіть тут лихо,
Ніж порватись до країв незнаних!
Так з нас совість полохливих робить,
Так одваги прирожденний колір
Полотніє від блідої думки;
Так завзяті й запальні заміри
З свого шляху вमितь звертають набік
І втрачають самих вчинків мення
Перед тою ж гадкою... Цсс! тихо!

Ось краса - Офелія... О, зірко!
Пом"яни гріхи мої в молитвах!

Переклад М.Старицького
/поправлена версія/
вид. 1928 р.

ГАМЛЕТ

Жити, чи не жити,
Ось що стало руба. Що шляхетніш,
Чи приймати і каміння й стріли
Од лихої, навісної долі,
Чи повстати на те море туги
Й тим повстанням все скінчити разом?
Вмерти - сном заснути й більш нічого,
І сказати, що той сон одразу
Нам урве усі душевні болі,
Силу мук, що спали нашої плоті, -
То такий кінець усім бажаний,
Що його повинні ми жадати.
Вмерти - як заснути... Може снити?
Ось в чім клопіт. Бо які сни можуть
Завітати у спанні тім мертвим,
Коли ми слабке це тіло скинем?
Ось що мусить зупинити руку.
Так. Ця думка, ця непевність тільки
Нам і чинить довговічним горе.
Адже справді, хто б схотів терпіти
Цього світу утиски й зневаги,
Духих кривди, гордих дук образи,
В погордованім коханні муки,
Влад свавільства, суддів наших кривди,
Та наруги, що найкращим людям
Чинять ті недолюдки огидні.
Хто схотів би, коли б знав напевно,
Що ножем цим їх позбутись можна?
Хто б схотів весь вік в ярмі ходити,
Нидіть тяжко під життям злиденним,
Якби страх іще чогось по смерті,
Невідомість там-тої країни,
Звідкіля ніхто ще не вертався,
Не збивали боязкої волі.
І радніші ми терпіть тут лихо,
Ніж порватись до країв незнаних.
Так з нас совість полохливих робить.
Так одваги прирощенна барва
Полотніє від блідої думки;
Так завзяті й запальні заміри
З свого шляху вмиль звертають набік
І втрачають самих вчинків ймення

Перед тою гадкою... Цсс... тихо!..
Ось краса - Офелія... О, зірко!
В молитвах своїх згадай мене.

/Увіходить Офелія/

Переклад П.Куліша

ГАМЛЕТ

Гамлет увіходить

Чи бути, чи не бути, от питання!
Що благородніше в душі: терпіти
Праці і стріли злющої Фортуни,
Чи збунтуватись проти моря туг
І бунтуванням їм кінець зробити?
Умерти, се заснути, більш нічого.
І сном своїм сказати: ми кінчаєм
Всі муки серця й тисячу природніх
Тортур, що ми внаслідували тілом.
Сього кінця жадати нам побожно...
Умерти, се заснуть, заснуть! а, може,
Сни бачити?... Оттут то й є перепин:
У сні чи в смерті що-то буде снитись,
Як струсемо земні тривоги з себе?
От що нас зупиняє. От увага,
Що робить довгими нещастя життя.
Бо хто б схотів весь вік терпіти муки
І наміхи, гніт сильних і знущання
Гордині, біль одіпхнутого серця,
Загайливість закону, підлість суддів
І ту тяжку зневагу, що заслуга
Приймати мусить мовчки від нікчемних,
Коли б я міг сам, одним штихом кинджала
Від усього цього спастися? Хто б
Ніс той тягар, стогнав і прів під тиском
Життя, як би не страх чогось по смерті?
Як би не той нещасний край, що з його
Ще не вертався ніхто, мутив нам волю?
То й краще зносьмо біди ці, що маєм,
Аніж тікати до інших, нам незнаних.
Оттак нас совість робить боязькими
І так рум'янець смілости природній
Від міркувань погасає, блідне,
І замисли могутні та важкі
Від погляду сього звертають набік
І тратять назву діл.

Переклад Гната Хоткевича

ГАМЛЕТ

Жити далі чи разом закінчити життя?.. От питання, що його я не можу рішити. Що благородніше: терпіти удари долі, а чи запротестувати одразу й закінчити життя, заснути?.. Заснути... А далі?... От чому нам загрожено цей шлях. Бо якби знав напевне, що один удар дасть тобі спокій - хто захотів би тоді терпіти й утиск сильного, образи, погорджену любов, забуття заслуг? Хто ніс би тягар життя, хто би хилився під вагою невиносимої праці? От тільки страх чогось по смерті, жах перед тою країною невідомою, звідки ніхто ще не вертався, - тільки страх цей і сковує волю, і ми скоріше будемо нести земне горе, ніж відважимося піти в безвість. Отак, коли ми почнемо роздумувати, совість обертає нас на трусів, гасне наша сильна воля, і ми шукаємо шляху подалі від цілі. А - Офелія! О, німфо!... Пом'яни й мої гріхи в святій твоїй молитві.

Переклад М.Рудницького

ГАМЛЕТ

Бути чи не бути? - ось питання.
Що шляхетніше: мовчки перенести
Окови й стріли навісної долі
Чи знявши зброю проти хвиль і мук -
Покласти край їм? Вмерти? Ні, заснути.
Нічого більш. І сном сказати: Так,
Кінець знемогам, маячним ударам,
Тілесній спадщині - ось мріяє
Таке завершення. Умерти, спати,
Як спати - може снити? Тут крючок.
Бо смертний сон чи може мати сни,
Як ми позбулись смертних хвилювань?
Спинись і думай: через ці думки
З життям - продовжусмо злидні.
Бо хто терпів би бич і глум часу,
Гніт ворога, зневагу від гординь,
Закону підкуп, зражене кохання,
Нахабність влади і наругу всю
Негідників над чесними людьми,
Якби він сам міг це припинити
Малим кинджалом? Хто б тягнув ярмо
Й тягар життя у стогонах і поті,
Якби не страх чогось ще - після смерті,
Ще невідкритого там світу, звідки
Не повернувся жоден мандрівник,
Так, що безвольні терпимо радніш
Нам близьке лихо, ніж ідем назустріч
Незнайому. Отак свідомість робить
З усіх нас - боягузів. Сумніви
Падуть мов тінь на ясні постанови,
А з цим далекосяжні почини
Втрачають напрям, навіть назву діла.
Та - цить! Це ж чарівна Офелія!
О, німфо! Пом"яни у молитвах
Гріхи мої!

Переклад Ю.Клена

ГАМЛЕТ

Чи жити, чи не жити - ось питання.
Що для душі шляхетніше: терпіти
всі стріли і каміння злої долі,
чи враз повстати проти моря мук,
їм край поклавши? Вмерти - це заснути,
не більше. В сон поринути - і край
всім болям тіла й сотні інших мук,
що є спадщина тіла. Це ж мета,
якої прагнеш. Вмерти - це заснути.
Заснуть... А може бачити сновиддя!
Ніхто не відає, яких сновиддів
зазнати доведеться в смертнім сні,
коли ми скинемо земне ярмо.
Оце й спиняє нас: кому ж інакше
була б охота зносити негоди
довженного життя, удари долі,
гнобителеву кривду і зневагу,
і муки безодвітного кохання,
зухвальство уряду і беззаконство,
і ту наругу, що терплячий труд
мовчазно від негідника приймає!
Кому була б охота це терпіти,
якби він міг оголеним кинджалом
всьому покласти край? Хто тягарі,
пітніючи і стогнучи, тягав би?
Страх перед тим, що буде після смерти,
країна та незнана, звідки ще
ніхто не повертався, - це спиняє.
І ми волієм тут терпіти лихо,
аніж пірнути в лихо невідоме.
Так роздум робить з нас страхополохів
і рішенця рум'янecь прирощений
блідота думки хворої вкриває.
Так наміри потужні і завзяті
у течії своїй звертають в бік,
втрачаючи імення вчинків. Тихше!
Офеліс! У молитвах твоїх
згадай гріхи мої, прекрасна німфо!

Переклад В.Вера

ГАМЛЕТ

Так. Бути чи не бути? - ось питання!
Що благородніш для душі - терпіти
Каміння й стріли долі навісної,
Чи зняти зброю проти моря бід,
Та їх здолать борінням? Вмерти, - спати, -
Лише; й сказати, що кінчає сон
І серця біль і тисячі ударів,
Що плоті спадком є, - кінця такого
Не можна не жадать! Умерти: спати!
Так, спати... Може й снити? Ось в чім річ!
Які видіння смертний сон порушать,
Коли ми скинем тлінне сум"яття?
Оце спиняє нас; оце той роздум,
Що бідам всім продовжує життя.
Бо хто б терпів бичі й образи віку,
Знущання гордих і безправ"я гніт,
Крутню судів, кохань нещасних розпач,
Пику владущих і образи всі,
Яких чесноті завдає негідність,
Коли б він сам розрахуватись міг
Ножем звичайним! Хто б тягнув ярмо,
Спливаючи і бідканнями й потом?
Ні, страх чогось, що після смерті буде, -
Країна невідкрита, звідки жодний
Мандрівник не вернувся, - крише волю,
Примушує терпіти всі нещастя,
А не спішити до незнаних лих.
Так роздум робить боягузів з нас,
І рішення рум"янець в"яне так,
Природу втративши в блідоті думки,
А заміри потужні і значні,
Убік звертаючи свою ходу,
Ім"я втрачають "дії". Тихше! Тихше!

Входить Офелія.

Переклад Г.Кочура

ГАМЛЕТ

Так. Бути чи не бути - ось питання.
В чім більше гідності: терпіти мовчки
Важкі удари навісної долі
Чи стати збройно проти моря мук
І край покласти їм борню? Вмерти -
Заснуть, не більш. І знати, що скінчиться
Сердечний біль і тисяча турбот,
Які судились тілу. Цей кінець
Жаданий був би кожному. Померти -
Заснути. Може, й бачити сновиддя?
У цьому й перепона. Що приснитись
Нам може у смертельнім сні, коли
Вантаж земної сусти ми скинем?
Оце єдине спонукає зносить
Усі нещастя довгого життя;
Інакше - хто ж би стерпів глум часу,
Ярмо гнобителів, пиху зухвальців,
Зневажену любов, суди неправі,
Нахабство влади, причіпки й знущання,
Що гідний зазнає від недостойних, -
Хто б це терпів, коли удар кинджала
Усе кінчає? Хто б це став потіти,
Вгинаючись під тягарем життєвим,
Якби не страх перед незнаним чимось
У тій незвіданій країні, звідки
Ще не вертався жоден подорожній?
Миритись легше нам з відомим лихом,
Аніж до невідомого спішити;
Так роздум робить боягузів з нас,
Рішучості природжений рум'янець
Блідою барвою вкриває думка,
І збочує величний намір кожен,
Імення вчинку тратячи. Та годі!
Офеліє! В своїй молитві, німфо,
Згадай мої гріхи!

SYNOPSIS AND CONCLUSION

Several specific literary and historical circumstances delayed knowledge of Shakespeare's works in Ukraine until the end of the 18th and early 19th century.

The first stage interpretations of his drama utilized crude translations dating into the 18th century, and were performed by various theatrical troupes in Ukraine (Zmijovsky's, Steins, etc.) who attempted to introduce Shakespeare to the larger theatre audiences. These were the very first steps taken in the difficult task of adapting Shakespeare into Ukrainian.

The first chapter of this work was dedicated to discussing the problems of poetic translations in general, with particular reference to translating English into Ukrainian.

Because of the special status of Ukrainian, as a "local", second-rate language, whose fate is to be blended into "mighty" Russian - this language never had the opportunity for normal development. The remarkable vitality of the Ukrainian language, however, its idiomatic and synonimical richness, along with the deeprooted emotional attachment of the Ukrainian people to its own language - have saved it from oblivion.

By ceaseless efforts of patriotic Ukrainian writers, scholars and other culturally oriented individuals, the Ukrainian language has been fully developed, enriched

and preserved as a literary language of very high artistic capabilities.

This was not achieved without a painful evolution. Perhaps more than anything else, this evolution is reflected in the history of Ukrainian translations of Shakespeare, particularly in translations of his "Hamlet".

The first Ukrainian version of this play appeared in 1863 in the literary magazine "Nyva", a periodical published in Lviv. The translation was done by Pavlo Svij (the pseudonym of a Ukrainian writer of Polish descent, Pavlyn Sventsitski). In artistic aspect this translation was very poor - the translator was rather re-telling "Hamlet" in halting unimaginative prose somehow divided into poetry-like lines. Perhaps because of its unpopularity, only one "chapter" of the translation was published. Although it holds no literary importance, it is, however, the first historically recorded effort to translate "Hamlet" into Ukrainian.

In 1888, after the death of the prominent Ukrainian poet O.JU.Fed'kovych, the manuscript of his translation of "Hamlet", done probably in 1873-1874, was found among his papers. Not until 1902 was this translation published. O.JU.Fed'kovych did his translation mainly from the German, which he had known perfectly, and probably from the Polish since he knew no English. In some parts he followed the German version quite strictly, while in others he deviated from it

completely. The translation was done in blank verse, in the specific Hutsulian dialect of the Carpathian region of the Ukraine, where Fed'kovych was born. This is the most interesting aspect of his work. Linguistically and otherwise outdated, even at the time of its original publication, this translation is significant solely from a historical point of view, as another step forward in Shakespeare's adaptation into Ukrainian.

In 1882, after the long struggle with tsarist censorship, there appeared a new and much better Ukrainian version of "Hamlet" translated by M.Staryts'kyi. Its publication was supplemented with musical notes by the composer M.Lysenko (for Ophelia songs). This translation was met with mixed reaction on the part of the reading public: some press reviews were highly favourable; some, to the contrary, very critical. The main criticism was directed at the "unusual", for that time, new words, used by Staryts'kyi in his translation. In spite of the translator's promise (in his foreword) to be faithful to original, the Staryts'kyi translation was not an equilinear one, and as result, much longer than the original text. Like all the previous translations, and also some later ones, this translation was not suitable for stage performance. However it was far superior to the all previous translations from the artistic point of view. The "unusual" new words were apparently not so unusual; they

were created in accordance with the linguistic rules of the Ukrainian language and later were widely accepted in literature.

The man, who did the most to popularize Shakespeare's works in Ukraine, was P. Kulish (1819-1897). He translated 13 of the best known of Shakespeare's dramas and comedies. The translations were done from English and were closer to the original texts than any of the previous translations. Being not without faults, his translation of "Hamlet" was, for that time, on the completely acceptable level, more truthful "in spirit" to Shakespeare than anything translated previously. The main fault of this work was its unevenness: sometimes Kulish was strictly following the English text: perhaps too strictly, and as a result, some of his Ukrainian passages suffered from the rather strange "Englishness" of its lexical forms. Sometimes, on other hand, he went too far in the "Ukrainization" of Shakespearean characters, with equally unnatural results. In the main body, however, his translation was a worthy accomplishment; in some parts, as in "Hamlet"'s famous monologue "To be or not to be", a definite achievement of permanent artistic value.

Kulish's translation of "Hamlet" was the last translation of this work into Ukrainian in the 19-th century. New translations on a higher literary level came later, in the mid-20th century, when the Ukrainian language reached

a much higher degree of linguistic development.

The new translation by O. Burghardt (Jurij Klen), done probably in 1931, possesses all the quality of modern literary translation. It preserves the same number of lines, the same, or nearly the same, metre in poetical parts of the drama, and similar tropes and metaphors. A good knowledge of English and a good command of Ukrainian enabled the translator to produce a translation very truthful in meaning and artistically rich. This too was not absolutely faultless. One of its shortcomings was inadequate expressiveness in some passages. They were somewhat lacking in strength, softened, by the translator as compared with the original text. Some lines were also too "condensed" linguistically. Yet as a whole, this translation was a gigantic step forward in the adaptation of Shakespeare into Ukrainian language. It was, in fact, the first Ukrainian translation of "Hamlet" without the major shortcomings common to translations.

Ten years later, in 1941, a new version of "Hamlet", by Viktor Ver, was published in Kiev. Like JU. Klen's version it was equilinear; an equilinearity, however, achieved either by unnatural squeezing of lines or extending them by unnecessary duplication of some words. As a result, the translation suffered from its artificiality and was inadequate for stage interpretation. Later this translation was revised and improved by stage managers Nord and Khotke-

vyeh, and was successfully staged in 1956 in Kharkiv.

Marking the 400-th anniversary of Shakespeare's birth, Dnipro Publishing Co. in Kiev issued in 1964 a 3-volume collection of his works in Ukrainian translations. Some of these translations were of high literary value. Especially noticable among them were translations of "The Tempest", by Mykola Bazan, and of "Hamlet", by Hryhorij Kochur. The later translation was done in accordance with all the rules of modern literary translation, i.e. preserving the meter, intonational rhythm and artistic specification of original text. In cases of idiomatic difficulties, the translator was able to create very close idiomatic parallels or adequate paraphrase. Being not without some shortcomings, Kochur's translation, nevertheless, is the best one from the artistic point of view. It proves beyond all doubt that the Ukrainian language has synonymical richness and high artistic value, the ability to re-create in its own linguistic resources the most complicated, philosophical works of the world's classics.

This synopsis would be not complete without mention of some other translations of "Hamlet", by other Ukrainian writers, in particular by H.Khotkevych, S.Husak, L.Hrebinka, M.Rudnyts'kyi, and others. However, these translations were either only partly done and partly published, or never published at all. Some of them, like the translations by H.Khot-

kevyeh and M. Rudnytskyi, only in manuscripts. S. Husak's and L. Hrebinka's translations, never published, are probably forever lost. The translation by I. Kostets'kyi, done on "argo" (act 2, scene 2), may be considered only as a curiosity, without any literary value.

To the scholar of Ukrainian, not all of the translations reviewed here may be considered as truly literary works. They all indicate, nonetheless, the very keen interest of Ukrainian writers in great Shakespearean heritage, indicating a very long, very difficult but successful in its results process of adaptation of Shakespeare into the Ukrainian language.

